

Arbetsmarknad och högskoleutbildning

EN RAPPORT FRÅN HÖGSKOLEVERKET'S ARBETSMARKNADSPROGRAM 2003

Högskoleverket • Luntmakargatan 13 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Arbetsmarknad och högskoleutbildning

EN RAPPORT FRÅN HÖGSKOLEVERKET'S ARBETSMARKNADSPROGRAM 2003

Utgiven av Högskoleverket

Högskoleverkets rapportserie 2003:27 R

ISSN 1400-948X

Innehåll: Högskoleverket, utredningsavdelningen, **Thomas Furusten**

Formgivning: Högskoleverkets informationsavdelning

Tryck: Lenanders Grafiska AB, Kalmar, september 2003

Tryckt på miljömärkt papper

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Arbetsmarknadsprognoser och utbildningens dimensionering	5
Högskoleutbildades värderingar och livssituation	6
Inledning	9
Bakgrund	9
Val av perspektiv	10
DEL I. ARBETSMARKNADENS FÖRÄNDRINGAR	13
Arbetskraften	15
Tillströmningen av arbetskraft	15
Arbetskraftens utbildningsnivå	18
Trender och tendenser	21
Arbetsmarknad och arbetsliv	21
Ekonomi och sysselsättning	23
Internationella arbetsmarknadstrender och -tendenser	26
Övergången från högskoleutbildning till arbetsmarknad	31
Etableringen på arbetsmarknaden	31
Vilka kompetenser är viktigast?	35
Förutsättningar för att koppla prognoser till framtida behov	39
Prognoser av olika aktörer	40
Aktuella prognoser om efterfrågan på olika utbildningsgrupper	47
Naturvetenskap och teknik	47
Informations- och kommunikationsteknik	48
Samhällsvetenskap	49
Vård och omsorg	50
Undervisning	52
Nya yrken och näringar	54
Diskussion	59
I vilken riktning förändras kvalifikationskraven?	59
Successiv revidering av arbetsmarknadens behov?	60
Den perfekta matchningen mellan utbildning och arbetslivets behov – en utopi?	62

DEL 2. TEMA 2003 – HÖGSKOLESTUDENTERS VÄRDERINGAR	65
Material och upplägg	67
Det framtida arbetet	69
Intresset av olika arbetsområden	69
Inställningen till olika arbetsgivare	71
Inställningen till olika egenskaper i arbetet	72
Arbetet och livet	75
Den aktuella situationen	76
Det nuvarande arbetet	77
Arbetslöshet och otrygghet	78
Politik och samhälle	81
Delaktighet	81
Öppenhet	83
Diskussion	85
Arbetsmarknadens förändringar och studenters värderingar	86
Litteratur	89
Appendix	93
Kompletterande tabeller	93
Beskrivning av Högskoleverkets arbetsmarknadsprogram	97

Sammanfattning

Arbetsmarknadsprognoser och utbildningens dimensionering

Svårt att koppla prognoser till utbildningsbehov

Prognoser utgör ett viktigt planeringsunderlag vid dimensioneringen av den högre utbildningen. Men förutsättningarna för att med viss långsiktighet bedöma tillgång och efterfrågan på högskoleutbildade påverkas av en rad faktorer som det är svårt att överblicka konsekvenserna av. Förnyelseprocesser pågår ständigt, både inom högskolan och i yrkesstrukturen på arbetsmarknaden. Arbetsmarknadens behov av kompetens är inte enkel att förutse, ens på kort sikt. Pågående strukturella förändringar av arbetslivet med ett ökat innehåll av tjänstebaserade näringar leder till ett stort mått av osäkerhet som gör prognoser extra svåra. Som komplement är aktuella beskrivningar av arbetsmarknadens utveckling viktiga för att vi ska kunna uppmärksamma faktiska trender.

Snarare delad än samlad arbetsmarknad

Det hävdas ofta att arbetslivet i en generell mening utvecklas mot högre kompetensbehov, till ett "kunskapssamhälle" där allt högre kompetens efterfrågas i allt fler yrken. Men att kompetensbehoven ökar på arbetsmarknaden generellt är en felaktig uppfattning. Snarare tycks utvecklingen fortsätta i riktning mot ett arbetsliv där kompetensbehoven och arbetsvillkoren är olika. Tendensen är att vi kommer att få en alltmer tydligt tudelad arbetsmarknad där utbildningsbehoven är antingen höga eller låga.

Under den närmaste tioårsperioden kan vi inte förvänta oss att fler än högst hälften av alla människor kommer att gå på högskolan. I talet om kunskapssamhället bortses ofta från den andra hälften. Denna kompetensmässiga tudelning av arbetskraften kommer att påverka arbetsmarknadens utvecklingsmöjligheter. Det bör också tas i beaktande i den långsiktiga dimensioneringen av högskoleutbildningen. Det kommer att uppstå en brist på främst yrkeserfaren personal under det närmaste decenniets stora pensionsavgångar från arbetsmarknaden. För att ersätta denna personal krävs till stora delar kortare yrkesinriktade utbildningar. Men

lösningarna för denna utbildningsuppgift behöver sökas inom det totala utbildningsväsendet. En fråga som måste hållas levande under de kommande årens utveckling är vilka delar av arbetsmarknaden som i första hand ska bemannas via högskolans utbildningar. Rimligen bör högskolans uppgift att förse arbetsmarknaden med arbetskraft koncentreras till yrkesområden med höga kompetenskrav.

Högskoleutbildades värderingar och livssituation

Olikheter mellan högskoleutbildade och övriga

Regeringens mål att 50 procent av varje årskull ska ha påbörjat högskoleutbildning vid 25 års ålder är generellt sett närapå uppnått. Samtidigt innebär det att minst hälften av varje årskull står utanför högskoleutbildning. En viktig framtidsfråga är på vilka sätt dessa två grupper är olika förutom den formella utbildningsnivån. Skillnader i attityder och värderingar mellan grupperna kan komma att påverka det arbets- och samhällsliv som respektive grupp strävar efter. Detta oavsett om sådana skillnader i huvudsak är resultat av högskoleutbildningen, eller om de mer är en följd av att rekryteringen till högre utbildning är socialt snedfördelad.

I ett urval av 20–29-åringar har vi gjort en jämförande undersökning mellan dem som går eller har gått på högskolan och dem som inte gjort det. Det visar sig att attityderna till och förväntningarna på arbetsmarknaden är ganska lika mellan dessa två grupper, åtminstone när det gäller hur man värderar lön, löneutveckling, utveckling i arbetet och anställningstrygghet. Det finns dock skillnader. Högskoleutbildade tycks inte i samma utsträckning som icke-högskoleutbildade oroa sig för sin ekonomi och anknytning till arbetsmarknaden. Det visar sig också att de högskoleutbildade upplever att den arbetsmarknad som öppnat sig för dem har kvaliteter som ger dem en högre grad av personlig tillfredsställelse. Högskoleutbildade är i högre utsträckning inriktade på att söka sig utomlands i sitt arbete. Men samtidigt upprätthålls en balans genom den höga utbildningsnivån bland de invandrade – och återvändande. Andelen högskoleutbildade av de invandrade är större än den är i landet generellt. Det tycks alltså inte vara någon akut risk att Sverige skulle dräneras på kompetens.

I undersökningen har vi också jämfört unga kvinnors och mäns (16–24 år) intresse av olika arbetsområden och arbetsgivare. Det visar sig att ung-

domar i hög grad är inriktade på en framtida arbetsmarknad enligt tydliga traditionella könsfördelningar.

Högskoleutbildade är mer delaktiga

Det har också framkommit andra skillnader mellan högskoleutbildade och övriga som har att göra med synen på demokrati och delaktighet. De högskoleutbildade verkar generellt sett vara mer insatta i demokratins spelregler och möjligheter, och fler av de högskoleutbildade tycks också uppleva att de i hög grad är delaktiga i samhället. En slutsats är att upplysningen om dessa demokratiska grunder är bristfällig i grund- och gymnasieskolan. Detta är därför viktiga utmaningar för utbildningsnivåerna under högskolan.

Inledning

Bakgrund

I det uppdrag som åläggs Högskoleverket i verkets regleringsbrev för 2003 ingår att som komplement till en kvantitativ uppföljning av högskoleutbildningen beskriva trender och förändringar på arbetsmarknaden. Ett återrapporteringskrav lyder ”Omvärldens krav och förväntningar på högskolesektorn skall belysas genom att verket sammanställer fakta om aktuella utvecklingstendenser inom arbetsliv och samhälle”. Denna rapport avser att svara mot det uppdraget och återrapporteringskravet.

Rapporten utges inom ramen för Högskoleverkets arbetsmarknadsprogram, vars huvudsakliga syfte är att analysera, problematisera och beskriva sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad. I detta samband pågår en ständig samverkan och ett ständigt aktivt spel där olika förändringskrafter och konservativa krafter gör upp om utrymmet. Aktörerna i detta spel är lärosäten och utbildningsanordnare, den privata och den offentliga yrkessektorn samt politiska och övriga organisationer för samhällets angelägenheter och intressen.

I en beskrivning av sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad är ett annat viktigt syfte med programmet att genom dialog med myndigheter, organisationer och andra intressenter inhämta kunskap om utvecklingstendenser. Viktigt är också syftet att sprida sådan samlad information och göra den tillgänglig.

Mer generellt ingår bland Högskoleverkets uppgifter att följa trender och utveckling på arbetsmarknaden som en hjälp för högskolorna och för planeringen av den högre utbildningen. Verket publicerade år 1999 rapporten *Högskoleutbildade – tillgång och efterfrågan*, en sammanfattning och analys av tillgängligt underlag om tillgång och efterfrågan på högskoleutbildade på arbetsmarknaden. Högskoleverket konstaterade att de tillgängliga prognoserna inte var tillräckliga, och föreslog att i verkets fortsatta uppdrag bör ingå att, genom kompletterande beskrivningar av nya utbildningar och tillströmningen av utbildade samt av nya trender inom arbetsliv och samhällsutveckling, bidra till ett bättre beslutsunder-

lag för utbildningsplanering. I en uppföljande promemoria från maj 2002 konstaterar verket att dessa behov kvarstår.¹

Kontinuerlig omvärldsbevakning

Mot denna bakgrund är målsättningen att göra den här typen av rapport regelbundet återkommande, i en kontinuerlig uppföljning och bevakning av aktuella frågeställningar. Detta första år är inriktningen mer grundläggande och mer explorativ än vad som kommer att vara fallet i kommande arbetsmarknadsrapporter. Grunden kommer även fortsättningsvis att vara arbetsmarknadens utveckling och utbildningssystemets svar på denna utveckling. Men huvudfokus och tematiskt innehåll kommer att vara annorlunda i nästa arbetsmarknadsrapport², efter vilka trender och tendenser som är mest aktuella då.

Huvudsakligen är innehållet i den här rapporten ett koncentrerat urval av andra aktörers statistik och/eller undersökningsresultat. Men det är också ett urval ur Högskoleverkets bevakning av samhällsutveckling och tendenser inom den högre utbildningen – en bevakning som är omfattande på både bredden och djupet.

Val av perspektiv

Högskoleverket har tidigare uppmärksammat vissa problem med att jämföra bedömningar om efterfrågan av högskoleutbildade. Utfallen av olika prognoser skiljer sig åt på grund av att de är produkter av olika utgångspunkter, beräknings- och presentationssätt. Men det finns också andra skillnader i hur olika aktörer arbetar med att prognostisera kompetensbehoven på arbetsmarknaden. De är i olika grad framåtblickande, de gör prognoser på olika lång sikt. Vissa är mer retrospektiva och försöker förlänga trender och utvecklingar. Det är dessutom oftast oklart vilken kompetensnivå som avses med ett uttalande om exempelvis ökat behov av kvalificerade naturvetare och tekniker.

1. Sammanställning av olika aktörers prognoser, PM Högskoleverket 2002.
2. Planeras till hösten 2005.

Arbetsmarknadsprognoser görs ibland med syfte att påverka dimensioneringen och utbildningars inriktning snarare än för att producera objektiva faktaunderlag. Vad man ser beror på varifrån man tittar. Valet av perspektiv påverkar resultatet. Beskrivningar av övergången från högskola till arbetsmarknad kan grovt sett göras utifrån åtminstone fyra grundläggande perspektiv. Det första är en beskrivning utifrån arbetsmarknadens synvinkel. En sådan får lätt en överton av – ofta kortsiktiga – ekonomiska motiv. Det andra är det politiska perspektivet, som fokuserar på vad som är av störst samhällsekonomisk eller social nytta utifrån de politiska mål som formulerats. Det tredje är högskolans perspektiv på övergången till arbetsmarknaden. Detta rymmer ett antal målkonflikter som främst berör traditionalism och förvaltningskultur kontra anpassning till arbetsmarknadens efterfrågan av kompetens. Det fjärde, studentperspektivet, är också betydelsefullt – vilka incitament finns till studier och vilka arbetsmarknader är studenterna inriktade mot.

Det perspektiv som Högskoleverket kommer att utgå ifrån i första delen av den här rapporten är ett som inte explicit finns med bland de ovan nämnda. Vi kommer att utgå från arbetskraften – hur den ser ut i sammansättning och bredd, vilka kompetenser den omfattar och därmed vilken efterfrågan den tillgodoser. Målsättningen är att med detta kunna göra en objektiv kartläggning. I den mån vi kommer att uttrycka en in-tresseriktning kommer detta tydligt att annonseras, och detta ges enbart utrymme i de diskuterande avsnitten. Högskoleverket betraktar utbildningsbehoven med viss långsiktighet och tar hänsyn till nödvändigheten av kontinuitet i den högre utbildningen. Vi kommer också i del två av denna rapport lägga vikt vid studentperspektivet i en studie om högskolestudenters värderingar.

DEL 1.

ARBETSMARKNADENS FÖRÄNDRINGAR

I denna första del av rapporten beskriver vi tillgång till och efterfrågan på arbetskraft. Beskrivningen kommer att kretsa kring vilka större skeenden och trender som kan urskiljas på i första hand den nationella arbetsmarknaden. Dessutom görs en sammanställning och analys av de tillgängliga prognoserna. Huvudfrågan är hur arbetsmarknadens efterfrågan på olika utbildningsgrupper kommer att utvecklas, och hur mönster i övergången till arbetsmarknaden ser ut.

Tiden är den grundläggande dimension som fått styra dispositionen. *Trender* avser vad som hänt fram till i dag, *tendenser* avser vad som sker just nu eller håller på att ske och *prognoser* avser framtiden.

Arbetskraften

Tillströmningen av arbetskraft

Arbetskraften utgörs av de sysselsatta plus de arbetslösa. Heltidsstudenter tillhör inte arbetskraften enligt de definitioner som används i svensk statistik. Den befintliga arbetskraften förnyas kontinuerligt – numerärt, kompetens- och åldersmässigt.

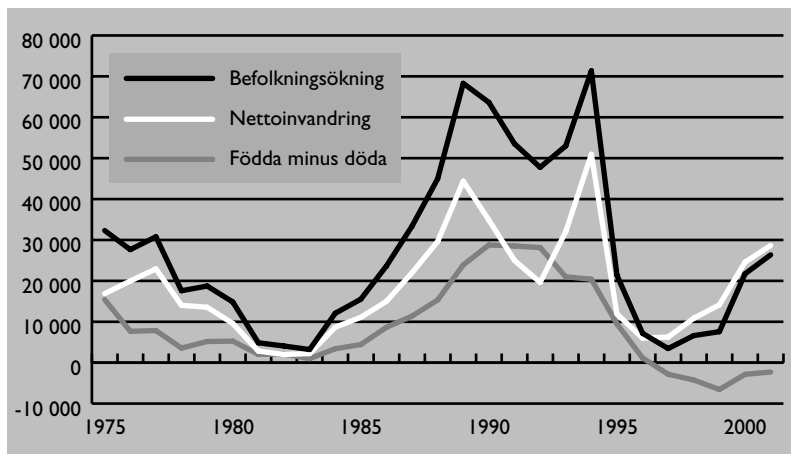
För tio år sedan hade den hastiga omsvängning skett som innebar att antalet sysselsatta minskade med drygt en halv miljon. Arbetskraftsdelta-gandet sjönk kraftigt i de yngre åldersgrupperna, som i stället studerade i högre grad än tidigare. Alla utbildningar i gymnasieskolan blev 3-åriga och allt fler började i högskolan. Unga människors inträde i arbetslivet skedde betydligt senare jämfört med tidigare år.

Demografiska förändringar

Nyttillskottet av människor i yrkesverksam ålder, och andelen sökande och avgående från högskolan, beror till stor del på antalet födda under vissa tidsperioder. Antalet människor i yrkesverksam ålder påverkas också av pensionsavgångarna. Befolkningen i åldern 20–64 år är i dag 5,2 miljoner och står för mer än 97 procent av de sysselsatta i landet.

Fram till år 2006 växer befolkningen i åldern 20–64 år med 100 000 enligt SCB:s befolkningsprognos. De förestående stora pensionsavgångarna från arbetskraften, då 40-talisterna når pensionsåldern, kommer att successivt vägas upp av de stora årskullarna som föddes omkring år 1990. Ökningen fortsätter därför fram till några år efter 2010, och kommer alltså att innebära att nyttillskottet av de yngsta i arbetsför ålder blir stort.

Årlig nettoinvandring och årligt födelseöverskott, samt total befolkningsökning.



Källa: SCB/Högskoleverket

De demografiska processerna under de närmaste 15 åren kommer alltså att ge upphov till kraftiga förändringar i åldersstrukturen; en generationsväxling där 40-talisterna ska ersättas av åldersgruppen mellan 20 och 30 år. De stora befolkningskullarna från 1940-talet – parallellt med att många av de yngre studerat länge – har inneburit att medelåldern på den svenska arbetskraften stigit under en lång period. Denna stigande medelålder gäller i synnerhet inom den offentliga sektorn där arbetskraftens äldsta är överrepresenterade. De yngsta, under 25 år, är betydligt högre representerade i näringslivet. Det är därför inom den offentliga sektorn som de framtida pensioneringarna kommer att bli mest märkbara.

Flöden av arbetskraft och kompetens

Utfödet från högskolan

Statistiken om antalet personer som högskolornas utbildningar examine-rar under ett givet år ger en otillräcklig bild av tillströmningen av kompetens till arbetsmarknaden. Detta beror på att det inte är alldeles självklart hur man ska mäta utfödet. Antalet examinerade från högskolan har inte ökat i samma omfattning som ökningen av antalet studenter under den senaste tioårsperioden.

Högskoleverkets undersökning *Studieresultat och bakgrund* (2002), följer högskolenybjörjare läsåret 1993/94. Den visar att knappt hälften har avlagt examen efter sju år. Men av dem som inte har tagit examen har

ungefär en tredjedel avslutat kurser som tillsammans omfattar 120 poäng, vilket motsvarar tre års studier på heltid. Ytterligare 6–7 procent av de icke-examinerade har tagit 200 poäng eller mer, dvs. de har utbildning motsvarande fem års heltidsstudier.

En enkel sammanfattning av resultaten från Högskoleverkets undersökningar är att 60–65 procent av studenterna avlägger examen och/eller har skaffat sig minst tre års utbildning när de lämnar systemet. Att bortse från de studenter som avgår från högskolan utan examen är att göra en underskattning av den kompetens som finns i arbetskraften. Ändå beaktas sällan denna grupp i kartläggningar och prognoser över tillgången på utbildade.

Rörligheten mellan regioner och yrken

Den fulla sysselsättningen är ett av de överordnade målen för den ekonomiska politiken i Sverige. De senare årens återhämtning efter den djupa konjunkturedgången under 1990-talets första hälft har inte nått ner till landets tidigare mycket låga arbetslöshetsnivåer. Till stor del beror detta på att tillgång och efterfrågan på arbetskraft är ojämnt fördelad. Rörlighet såväl geografiskt som mellan yrken eller kompetensområden är nödvändig för att på ett optimalt sätt ta tillvara arbetskraftens kompetens. Att sådana lösningar inte till fullo kommer till stånd beror naturligtvis på att de är svåra att omsätta i praktik.

Det finns emellertid olika motiv bakom flyttning. Den rörlighet som är avgörande för arbetsmarknadens effektivitet är den som sker av arbetsmarknadsskäl. Detta är svårt att mäta, och den forskning som bedrivits ger inga entydiga besked på frågan om geografisk rörlighet leder till effektivare matchning och därmed ett bättre tillvaratagande av kompetens.³ Vissa studier har inriktats på arbetsgivarbyten och rörlighet mellan branscher, en rörlighet som alltså inte nödvändigtvis är geografisk. Denna typ av rörlighet har visat sig påverka löneutvecklingen signifikant och positivt, vilket kan tolkas som att arbetsgivarbyten bidrar till att arbetstagares kompetens tillvaratas.⁴

3. Ds 2000:49, s. 58–59.

4. Le Grand & Tåhlin 1998, Nutek 2000, Johansson & Persson 2000.

Rörligheten till och från utlandet

Tillgången på arbetskraft påverkas också av den internationella rörligheten. Denna är svår att förutse. SCB gör antagandet att både in- och utvandringen kommer att öka något under de närmaste åren. Under senare år har tillskottet på den svenska arbetsmarknaden varit ungefär lika stort som utvandringen från den. En närmare titt på vad som ligger i de respektive vågskålarerna visar att utvandringen särskilt från den privata sektorn successivt har ökat sedan 1994, och att det beträffande inflödet främst är andelen återvändande svenskar som upprätthåller balansen.

Rörligheten över gränserna skiljer sig åt mellan personer med olika utbildning. Högskoleutbildade är generellt sett mer benägna att flytta utomlands än personer med lägre utbildning. Men samtidigt är de invandrade generellt sett högutbildade. Andelen högskoleutbildade av de invandrade är större än den är i landet generellt. Det tycks alltså inte vara någon akut risk att Sverige skulle dräneras på högutbildad arbetskraft.

Under 1990-talet har dock flyttbenägenheten ökat bland vissa grupper av högskoleutbildade, bland annat civilingenjörer, ekonomer och vissa kategorier av vårdutbildade. Det finns anledning att fortsätta följa den utvecklingen.

En stor och hittills illa tillvaratagen resurs i arbetskraften är den kompetens som invandrarna för med sig till Sverige. Invandrares generella arbetslöshetsnivå är hög och av de invandrade som är sysselsatta har många ett jobb som de är överkvalificerade för.⁵

Arbetskraftens utbildningsnivå⁶

I modern tid har befolkningens utbildningsnivå stigit kontinuerligt, sedan den obligatoriska nioåriga grundskolan infördes på 1960-talet, via utbyggnaden av gymnasieskolan, till 1990-talets satsningar på kommunal vuxenutbildning och expansion av högskolan. Den genomsnittliga formella kompetensen i arbetskraften växer, och tillgängliga arbeten utan krav på högskoleutbildning har minskat.

Utbildningsnivån hos sysselsatta brukar användas för att illustrera arbetskraftens kompetens. Utbildningsnivån är dock en återspeglning enbart

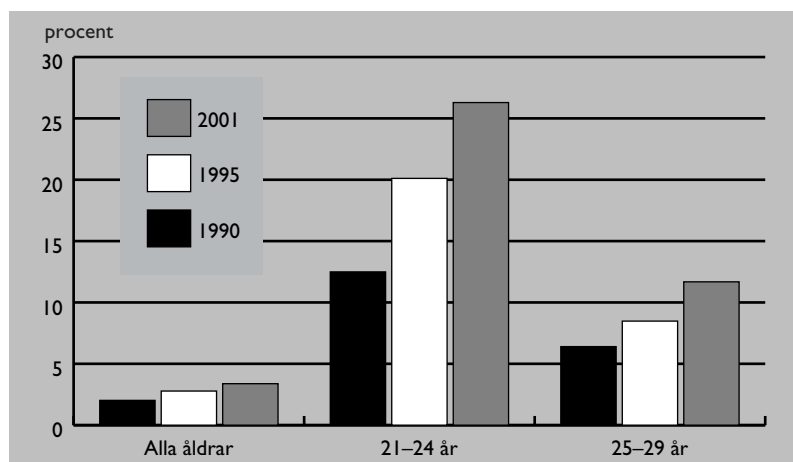
5. Ds 2002:47, Ds 2002:49.

6. Uppgifterna i detta avsnitt baseras i huvudsak på statistik från SCB, tidigare presenterad i Högskoleverkets årsrapporter.

av andelen med formella kvalifikationer, vilket inte är ett bra mått på förändringen av arbetskraftens kompetens, av två skäl. Den stora andel av befolkningen som befinner sig i utbildning kommer att kontinuerligt uppdatera kompetensnivån. Dessutom lämnar många såväl högskolan som gymnasieskolan i förtid – kanske för att påbörja en anställning i kraft av den kompetens man uppnått i utbildningen.

Ett alternativt sätt att visa kompetensförändringarna är andelen i eftergymnasiala studier av befolkningen i arbetsför ålder, dvs. åldrarna 20–64 år. Som diagrammet nedan visar har denna andel ökat endast något under det senaste decenniet trots den stora ökningen av högskolestudenter. Detta kan förklaras med att fyrtiotalisterna är så många i förhållande till ett under perioden minskat antal personer i åldrarna över 20. På grund av det påverkas inte det totala arbetskraftsdeltagandet speciellt mycket av att allt fler unga studerar allt längre. Samma relativa ökning är väsentligt högre i framför allt åldersgruppen 21–24 år, men även i gruppen 25–29 år. Med de stora pensionsavgångarna under den kommande tioårsperioden har vi att vänta en kraftig ökning av andelen högutbildade i arbetskraften.

Andel registrerade i eftergymnasiala studier av befolkningen i yrkesverksam ålder.



Källa: Högskoleverket 2003

På tio år ökade antalet registrerade högskolestudenter med nära 130 000 – från runt 173 000 höstterminen 1991 till över 300 000 höstterminen 2001. Andelen nybörjare av det totala antalet registrerade studenter i högskolan har dock minskat under samma period. Det beror främst på att

studenterna stannar kvar längre i utbildning än de gjort tidigare. Många utbildningar har förlängts, och det är inte längre lika vanligt med snabba studier enligt kursplanerna. Det har skett en ökning av andelen som studerar och arbetar växelvis. Idag börjar man också generellt sett högskolan något senare. Andelen högskolenybörjare som kommer direkt från gymnasieskolan har minskat i förhållande till andra åldersgrupper.

Utbildningsskillnader mellan kvinnor och män, och mellan yngre och äldre

Andelen kvinnor i högre studier har ökat något under 1990-talets senare hälft – från 56 till 60 procent. Tre av fem studenter i den svenska högskolan är alltså kvinnor. Detta beror till stor del på att fler traditionellt kvinnodominerade än traditionellt mansdominerade yrken har sin yrkesutbildning på högskolenivå. Skillnaderna i könsfördelning är stora mellan utbildningar med olika längd, innehåll och arbetsmarknadsutsikter. Bland de kortare yrkesinriktade utbildningarna är könsfördelningen ungefär densamma nu som för tio år sedan på de av kvinnor dominerade utbildningarna. Det gäller till exempel utbildningar till sjuksköterska och förskollärare. På utbildningarna till högskoleingenjörer, som hör till de traditionellt manliga, har det dock skett en viss könsutjämning.

Tabellen nedan visar skillnaden mellan kvinnors och mäns generella utbildningsnivå i olika åldersgrupper. I hela den vuxna befolkningen är det drygt hälften som i formell mening inte har nått upp till treårig gymnasial utbildning. Som syns i tabellen har yngre högre utbildning än äldre.

Utbildningsnivå i befolkningen 20–74, andel (procent) av män respektive kvinnor i respektive åldersgrupp, år 2001.

	20–24		25–34		35–44		45–74	
	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.
Förgymnasial utbildning	15	12	10	9	16	12	35	32
Gymnasial utbildning	62	57	55	50	53	52	40	41
Eftergymnasial utb. < 3 år	16	21	16	16	15	18	10	11
Eftergymnasial utb. 3 år el. mer	4	7	18	23	15	17	14	14

Källa: SCB. Utbildningsnivån avser den formella, examinerade nivån. Sammanräkningen kolumnvis blir lägre än 100 procent eftersom andelen utan uppgift om utbildning inte är med i tabellen. Denna andel är högst i de lägre åldrarna.

Trender och tendenser

Som nämndes i inledningen blickar trender längs en annan tidsdimension än tendenser. Beskrivningen av trender är till stor del tillbakablickande fram till situationen i dag, medan tendenser – utifrån aktuella skeenden – avser antydningar om vart utvecklingen pekar.

Frågan är vad de förändringar som trender och tendenser beskriver kommer att innebära för den närmaste framtidens arbetsmarknad och tillgång och efterfrågan på kompetens. En av de svårare frågorna att besvara är vilken kunskap som kommer att ge de bästa förutsättningarna för yrkesverksamheten. Är det generell eller specifik kunskap? Vilken syn på kunskap och bildning kännetecknar – och bör känneteckna – yrkesutbildning? Behövs kunskap på högskolenivå för alla nya jobb? De följande avsnitten avser att samla underlag för dessa diskussioner.

Arbetsmarknad och arbetsliv

Det råder stor enighet inom forskningslitteraturen om vilka ekonomiska och teknologiska faktorer av betydelse för arbetsliv och arbetsmarknad som har förändrats på ett påtagligt sätt under senare år. De ekonomiska faktorerna kan sammanfattas i tre trender.⁷ För det första är globaliseringen alltmer tydlig, vilket innebär en ökad internationell handel med varor, tjänster och kapital. Denna ökning har inneburit att fler länder kan koncentrera sig på det de kan göra till lägst kostnad. En viktig innebörd av detta för arbetsmarknaden i de västliga industriländerna är att det bidragit till att efterfrågan på okvalificerad arbetskraft har sjunkit. Sådan arbetskraft och de varor den producerar kan köpas till ett bättre pris utanför de rika ländernas krets.

För det andra antas ofta att preferenserna hos västvärldens konsumenter har förändrats. Marknaden för massproducerade varor och tjänster har försvagats, till förmån för produkter anpassade till individuella önskemål. Det talas också om vikten av ett mervärde eller ett upplevelseinnehåll i

7. National Research Council 1999; Le Grand, Szulkin, Tåhlin 2002.

varorna och tjänsterna.⁸ Detta har inneburit högre krav på produktionen, med en högre grad av diversifiering och kanske specialisering. En fråga för den framtida utvecklingen som detta reser är om tredje världens produktionsapparater kommer att kunna leva upp till dessa krav. Kanske är konsumenterna beredda att betala högre för mer upplevd kvalitet, vilket skulle kunna styra tillbaka en del av produktionen till västvärlden.

För det tredje, anslutet till förändrade krav från *konsumenter* av varor och tjänster, antas att kraven hos samma personer i egenskap av *löntagare* har förändrats. I synnerhet gäller detta unga människor, och anledningarna är flera. Det huvudsakliga skälet är att den genomsnittliga utbildningsnivån är högre bland unga än äldre. Men de unga har också vuxit upp med det moderna arbetslivet och tar för givet bland annat möjligheter till eget inflytande i arbetet. I Sverige hänger detta samman med att balansen mellan arbetsmarknadens parter till viss del satts ur spel. Den långtgående centrala förhandlingsmodell, där i hög grad fackförningarnas och arbetsgivarnas centralorganisationer gör upp om utrymmet, har vi lärt känna som ”den svenska modellen”. Med den höga arbetslöshetsnivån i början av 1990-talet förstärktes processen som inneburit att denna modell delvis har monterats ned. 1990-talet kan i stort betraktas som ”arbetsgivarnas marknad”⁹, eftersom utbudet av arbetskraft totalt sett var avsevärt större än den totala efterfrågan. Detta ledde till att arbetsgivarna, något förenklat uttryckt, kunde välja den arbetskraft de helst ville ha, och kanske ibland ställde högre krav på utbildning än vad arbetsuppgifterna egentligen krävde.

Den i särklass viktigaste teknologiska förändringen som påverkat senare års arbetsliv och arbetsmarknad är de nya möjligheter som utvecklingen av tekniken för information och kommunikation har inneburit. Att fler personer använder en dator i sitt dagliga arbete, och kanske därigenom blivit mer effektiva, är bara en aspekt av den utvecklingen. Viktigare är att informationsteknologiska framsteg möjliggör stora arbetsorganisatoriska förändringar. Många enkla arbetsuppgifter, inom såväl tillverkning som service, kan helt eller delvis automatiseras med hjälp av datorer.¹⁰ Längre fram kommer vi att återkomma till i vilken mån sådana förändringar märks på den efterfrågan olika utbildningsgrupper möter. Men först

8. Pine & Gilmore, 1999.

9. SCB 2002.

10. Le Grand, Szulkin, Tählin 2002.

beskrivs nedan den allmänna nationella konjunkturen och de internationella arbetsmarknadstendenserna.

Ekonomi och sysselsättning

Sysselsättningsgraden i landet innebär andelen av befolkningen i arbetsför ålder som arbetar, antingen som anställda eller företagare. Under första hälften av 1990-talet minskade sysselsättningen inom de flesta näringsgrenar. Sedan 1997 har det skett en återhämtning som framför allt har gällt tjänstenäringarna, i första hand inom den privata tjänstesektorn som stått för mer än två tredjedelar av den totala sysselsättningsökningen.

Efter en mycket stark utveckling under åren 1998–2001, med en genomsnittlig sysselsättningsökning på över 80 000 personer om året, inträffade en markant omsvängning under 2002. Andelen sysselsatta i befolkningen har därför planat ut på en nivå ett par procentenheter under den 80-procentiga sysselsättningsgrad som är regeringens mål att uppnå 2004. För att detta mål ska kunna nås krävs ett sysselsättningsstillskott både 2003 och 2004 med över 100 000 personer. En nyckelfråga i det sammanhanget är integrationen av utomnordiska invandrare, eftersom deras sysselsättningsnivå alltfjämt är så pass låg som 60 procent.¹¹

Trots att sysselsättningen har ökat runt decennieskiftet var de sysselsatta en kvarts miljon färre år 2001 än år 1990. Detta fastän befolkningen i åldrarna 20–64 under samma period växte med nära 300 000. Detta förändrade arbetskraftsdeltagande tar sig uttryck i en ökning av andelen i studier.

Vi befinner oss för närvarande i en successiv långsam återhämtning av ekonomin, efter en nedgång som framför allt varit märkbar i de branscher som några år tidigare framhållits som de stora tillväxtbranscherna. Enligt AMS är det med facit i hand så här långt den ”gamla ekonomins” näringar som har fortsatt att utvecklas. Det är också troligt att dessa näringar kommer att utgöra dragloket i de närmaste årens ekonomi och arbetsmarknad. Det rör sig om stora delar av den varuproducerande industrin, byggnadssektorn, vård/omsorg och skola/utbildning.

Detta är en syn som bekräftas i SCB:s företagsundersökningar, även om de tillfrågade företagen hösten 2002 ger en splittrad syn på nuläget. Företagen i en exportberoende bransch som verkstadsindustrin ligger

11. AMS 2002.

längst ner i konjunkturen, medan de företag som riktar sig mot den inhemska marknaden – bland annat parti- och detaljhandeln – går förhållandevis bra. De branscher som ser ljusast på den närmaste framtiden är transport/magasineriering/kommunikation, skogsindustrier, finansiell verksamhet och stål- och metallverk.

Förändringar av arbetens kvalifikationsnivå

En grov bild av jobbstrukturens förändringar under de senaste 30 åren ges i nedanstående tabell, genom en beskrivning av de inbördes fördelningarna mellan olika yrkesklasser bland anställda. Vi ser en tydlig trend mot en gradvis andelsmässig ökning av de klasser vars arbeten kännetecknas av höga kvalifikationskrav. Detta indikerar en utveckling som ligger i linje med ökningen av befolkningens utbildningsnivå – att den totala kvalifikationsnivån hos arbetskraften har stigit väsentligt de senaste decennierna. Denna trend syns inom såväl privat som offentlig sektor samt inom både tillverkning och service.¹²

Olika klassers relativa storlek bland anställda 1968–2000, procent.

	1968	1974	1981	1991	2000
Högre tjänstemän	7	9	10	14	17
Tjänstemän, mellannivå	14	16	18	19	24
Lägre tjänstemän	21	19	20	18	17
Kvalificerade arbetare	21	20	19	19	18
Okvalificerade arbetare	37	37	33	29	23
Totalt	100	100	100	100	100
N	2 779	2 964	3 266	3 317	3 066

Källa: Le Grand, Szulkin & Tåhlin 2002. Till grund för tabellen ligger data från levnadsnivåundersökningarna, LNU, som baseras på frågor till ett slumpmässigt urval av befolkningen.

Utbildningsnivån i arbetskraften kommer med automatik att fortsätta att stiga de följande decennierna, då lägre utbildade äldre successivt ersätts av högre utbildade yngre. Däremot är det inte självklart att klasstrukturen och kvalifikationskraven kommer att fortsätta justeras uppåt. Le Grand m.fl. (2002) har funnit att föreställningen om arbetslivets ökande kvali-

12. Le Grand, Szulkin & Tåhlin 2002.

fikationskrav bara är riktig i en viss bemärkelse. Det sker en strukturell förändring på så vis att

”yrkesklasser och branscher med relativt höga kvalifikationskrav växer, medan andra klasser och branscher går tillbaka. Men inom klasser och branscher är kvalifikationsutvecklingen mycket måttlig. [...] Vid sidan om den struktururomvandling som sker tycks de befintliga jobbens genomsnittliga kvalifikationsnivåer vara mycket stabila.”

En kanske förbisedd anledning till att kvalifikationsnivån stigit är att många lågkvalificerade tjänster rationaliserats bort av ekonomiska skäl under 1990-talet, varpå andelen högkvalificerade tjänster ökat. Vårdsektorn är kanske det tydligaste exemplet. Antalet anställda inom vård och omsorg har minskat tydligt.¹³ I stort sett hela denna minskning har gällt biträdespersonalen, vilkas andel av samtliga anställda inom sektorn därmed minskat. Följden har alltså blivit att sektorns genomsnittliga kvalifikationsnivå har stigit påtagligt.

Antalet platsannonser i pressen har minskat, vilket är ett index som TCO använder för att mäta efterfrågan på arbetskraft. TCO tolkar följaktligen denna nedgång i annonseringen som att efterfrågan minskat överlag. Nedgången kan dock bero på att tidningarna tappat marknadsandelar i annonseringen av lediga tjänster, kanske i huvudsak till Internet. Men en annan invändning mot TCO:s index är att de orubricerade platsannonserna främst fångar lediga platser med höga rekryteringskrav. En nedgång kan alltså vara ett tidigt tecken på att kompetensbehoven i de lediga jobben minskar, snarare än att antalet platser minskar.

Det finns vissa övriga tecken på åtminstone en minskad ökning av kvalifikationskraven på arbetsmarknaden. Mest konkret är kanske att minskningstakten i arbetslösheten enligt SCB:s arbetskraftsundersökningar är relativt sett lika kraftig för lågutbildade som för högutbildade. Vissa undersökningar, från exempelvis AMS, tyder dessutom på att det för närvarande skapas fler okvalificerade jobb än kvalificerade.¹⁴ Utöver detta resonerar Ohlsson & Broomé (2001, s. 30–32) utifrån sin forskning om betydelsen av demografiska förändringar för kompetensförsörjningen på arbetsmarknaden. Då vi de närmaste åren kan förvänta ett kraftigt

13. Se t.ex. Landstingförbundet 2000.

14. En reservation är att det då detta skrivs råder förhållandevis låg aktivitet på arbetsmarknaden överlag.

nyttillskott av högutbildad arbetskraft kommer vi möjligen att få uppleva en situation då investeringar i utbildning blir allt mindre lönsamma för individerna, samtidigt som rekrytering av högutbildad personal blir allt mindre nödvändig för företagen.

Allt fler inom tjänsteproduktion

En annan utvecklingsriktning, som är väl uppmärksammas och kring vilken det råder en stor uppslutning, är en fortsatt trendmässig ökning av andelen tjänsteproduktion på bekostnad av varuproduktion. Lars Magnusson beskriver i *Ett arbetsliv i förändring – Sverige 1950–2000*¹⁵ ett antal kännetecken i en övergång från ett arbetsliv präglad av traditionell industri till ett mer tjänstebaserat samhälle, ibland kallat det postindustriella tjänstesamhället. Många av de nya ”tjänsterna” är i själva verket industrirelaterade och har uppstått mot bakgrund av införandet av ny teknologi och/eller nya sätt att organisera arbetet och tillverkningen. Men vid sidan av detta har också en mer renodlad tjänstesektor ökat sin andel av sysselsättningen. Till en början gällde denna utveckling i synnerhet inom vård, omsorg och utbildning, med olika offentliga arbetsgivare som huvudmän. Under 1990-talet har Sverige närmat sig utvecklingen i många andra industriländer med en ökning främst av den privata tjänste- och servicesektorn. I det följande berör vi övriga aspekter i den alltmer internationaliserade arbetsmarknaden.

Internationella arbetsmarknadstrender och -tendenser

Internationaliseringen av högre utbildning

Det har skett en internationalisering av utbildning som hänger samman med en mer generell globalisering av ekonomi och arbetsmarknad och en ökad internationell rörlighet. Samverkan och ömsesidigt utbyte (och dessutom konkurrens) på olika samhällsområden har bidragit till att nationella utbildningssystem inte längre kan vara opåverkade av vad som händer i omvärlden. Utbildningsberoendet har växt både på ett nationellt och på ett internationellt plan. Kraven för någon slags gemensam standard för akademiska kvalifikationer får därmed en ökad betydelse.

15. I ”Individen och arbetslivet”, SOU 1999:69. Se även Giertz & Larsson, 2000.

En utvecklingstrend som är gemensam för många europeiska länder är den akademiska ”uppgradering” som skett genom att många tidigare gymnasiala och postgymnasiala utbildningar lyfts in i högskolesystemet. Samtidigt sker i många länder en reformering av de långa traditionella universitetsutbildningarna för att gradvis ersättas av kortare, mer yrkesinriktade utbildningar på universitetsnivå.

Tillgodoräknande, erkännande och jämförbarhet

Internationaliseringen gör att det blir allt viktigare att skapa enkla och snabba procedurer för tillgodoräknande och erkännande av utländska akademiska kvalifikationer. Den så kallade Lissabonkonventionen reglerar ömsesidigt akademiskt erkännande av utbildning, det vill säga tillträde till högre utbildning, tillgodoräknande av studieperioder och antagning till fortsatta studier. Även rätten till en viss akademisk titel regleras. Konventionen, som är juridiskt bindande för de underskrivande länderna, utgår från principen att all högre utbildning ska erkännas ömsesidigt. Endast om det finns stora och betydelsefulla skillnader mellan olika länders utbildningar kan erkännande helt eller delvis nekas, och bevisbördan ligger då på den som ska erkänna utbildningen.

De flesta europeiska länderna samarbetar sedan ett antal år inom ramen för den så kallade Bolognaprocessen, som handlar om att göra högskoleutbildningarna i Europa mer jämförbara och skapa det ”europeiska utbildningsområdet”. I den deklaration som ligger till grund för arbetet, Bolognadeklarationen, talas om att införa två huvudsakliga utbildningsnivåer, där den högre kan leda till en masters- och/eller en doktorsexamen.

Arbetet med Bolognaprocessen går framåt och har börjat ge konkreta resultat. Många länder i Europa har bestämt sig för att nivåindela högskoleutbildningen, t.ex. de gamla utbildningsländerna Frankrike, Tyskland, Italien och Polen samt våra nordiska grannländer Norge och Danmark. Ofta har man använt sig av den struktur som används i flera engelsktalande länder med *bachelor*, *master* och *doctorate* eller motsvarande som benämningar på examina. Den första examensnivån (bachelor) tar ofta tre eller fyra år och det finns en tydlig trend mot att en mastersexamen kräver fem års studier. Vissa längre yrkesexamina har många gånger inte nivåindelats, t.ex. läkarexamen. Ett skäl är att en avgångsmöjlighet efter en del av utbildningen inte skulle vara meningsfull eller eftertraktad på arbetsmarknaden.

Allt fler länder har också börjat använda en förklarande bilaga till examensbeviset, ett *Diploma Supplement*, som bland annat syftar till att klargöra utbildningens innehåll, syfte och nivå. Bilagan är ett system som underlättar erkännande av akademiska examina och yrkesexamina och skall ge tillräckligt med objektiv information för att mottagaren ska kunna bilda sig en egen uppfattning om examen i fråga. I Sverige blev examensbilagan obligatorisk den 1 januari 2003.

Den internationella ”utbildningsmarknaden”

Med en global utbildningsmarknad har de enskilda statliga universiteten fått allt större konkurrens från utländska och privata universitet. Den gränsöverskridande högre utbildningen är i tillväxt runt om i världen och har fått en allt större ekonomisk betydelse. Allt fler studenter rör sig på en internationell utbildningsmarknad och studerar i någon form vid ett utländskt universitet, oftast genom att själva åka utomlands. Men det har också blivit allt vanligare att stanna i hemlandet men delta i utbildning vid ett utländskt ”filialuniversitet” (s.k. offshoreutbildning), eller att studera via utländsk distansutbildning.

Ett tecken på den internationella utbildningshandelns ökande ekonomiska vikt är att utbildningen tillhör de tjänsteområden som inkluderas i förhandlingarna om det allmänna tjänstehandelsavtalet inom Världshandelsorganisationen (WTO). Tjänstehandelsavtalet, som ofta kallas GATS-avtalet (General Agreement on Trade in Services), syftar till att eliminera hinder för handeln med tjänster genom regler bland annat om likabehandling av utländska och inhemska tjänsteleverantörer. I fallet högre utbildning kan det till exempel betyda att ett privat utländskt universitet får rätt att etablera sig i ett land på samma villkor som inhemska privata högskolor, att inreahinder för studenter och lärare elimineras eller att krav på ”local content” i läromedel slopas. Det är länderna själva som bestämmer vilka sektorer man vill binda under GATS, och hur långtgående liberaliseringsåtaganden man vill göra. Värt att notera är att många länder har valt att helt eller delvis undanta den högre utbildningen från åtaganden i GATS, medan andra stater (ofta länder där utbildningen är en stor exportvara) arbetar aktivt för att få till stånd mer långtgående liberaliseringsåtaganden från andra länder.

Arbetsmarknadens internationalisering

Det är inte riktigt rättvisande att prata om kompetensförsörjningen på den svenska arbetsmarknaden utan att ta hänsyn till att den nationella arbetsmarknadens tillgång och efterfrågan av arbetskraft är beroende av hur arbetskraften förändras med rörelser över gränserna. Sveriges arbetsmarknad är en del av ett nätverk mellan länder. Sedan Sveriges inträde i EU har möjligheterna för omfördelning av arbetskraft mellan medlemsländerna förändrats väsentligt, även om detta hittills inte inneburit några omfattande rörelser av arbetskraft. Teoretiskt sett utgör inte heller Europas gränser några ramar i dagens ekonomi och arbetsmarknad. Tendensen mot en ökad globalisering har per definition inneburit att utbytet av varor, tjänster, kapital, människor, idéer och information innefattar hela världen. Förutsättningarna att balansera utbud och efterfrågan av arbetskraft påverkas också av större flyktingströmmar från vissa delar av världen vid specifika tillfällen.

Sammantaget kan det upplevas lite förenklat att göra bedömningar om framtida behov i ett inhemskt perspektiv. Men man kan också få den felaktiga föreställningen – när man läser om globaliseringen och hur snabbt allting går – att alla utbildningsgrupper och samtliga yrkesområden är vitt spridda över nationsgränserna. Att betrakta och bedöma utvecklingen ur ett internationellt perspektiv innebär att i den totala bilden väga in vilka grupper som flyttar in och ut ur landet, och vilka yrkesområden som egentligen berörs av denna rörlighet.

Övergången från högskoleutbildning till arbetsmarknad

Etableringen på arbetsmarknaden

Arbetsmarknadsstatistiken visar tydligt att etableringen på arbetsmarknaden har kommit att ske allt högre upp i åldrarna. Generellt studerar man längre idag än man någonsin gjort tidigare. Men övergången från utbildning till arbetsmarknad har inte bara senarelagts, den har också blivit allt mer diffus. Rörelser såväl mellan yrken som fram och tillbaka mellan utbildning och arbetsliv har blivit vanligare. Det har kommit att ta allt längre tid innan man får en mer stabil förankring på arbetsmarknaden.

En ofta omskriven förklaring till dessa förändringar är att det skett en utveckling i riktning mot en mer flexibel arbetsmarknad och mot en generell höjning av kvalifikationskraven, som inneburit att kraven på att kontinuerligt uppdatera sin kompetens har ökat. Men i själva verket råder en viss osäkerhet i vilken grad denna utveckling är generell över arbetsmarknadens olika områden. Likaså vad som egentligen är de huvudsakliga orsakerna bakom att kompetenskraven sägs öka och att etableringen senareläggs.

Etableringsgrad

Övergången till arbetsmarknaden och etableringsgraden på den är områden som hittills varit relativt svagt representerade i den löpande statistiken om högre utbildning. Högskoleverket har under 2002 och 2003 drivit ett projekt i samarbete med SCB med syftet att finna indikatorer som speglar hur snabbt övergången till arbetsmarknaden sker för studenter med olika utbildning, vilka problem de möter på vägen ut i arbetslivet och vilka förändringar som sker från en period till en annan.¹⁶ De indikatorer på bristfällig etablering som används är låg arbetsinkomst, förekomst av arbetslöshet och deltagande i arbetsmarknadsprogram. Utifrån detta går det inte att uttala sig om huruvida etableringen sker inom ett yrke som är relevant för utbildningen. Men resultaten visar att etableringen i det här avseendet skiljer sig tydligt mellan olika utbildningsgrupper och att grup-

16. Högskoleverket 2003:7 R.

perna är olika konjunktur känsliga. Detta visar i sin tur att högskoleutbildningar är orienterade mot arbetsmarknaden i varierande utsträckning – i vissa fall direkt, i andra fall knappast alls.

Allmänt sett visar studien att andelen etablerade under den studerade perioden var högst för civilingenjörer, grundskollärare med matematisk–naturvetenskaplig inriktning (en lärargrupp som det konstant är brist på), specialpedagoger (vilket hänger samman med att denna utbildning är en vidareutbildning för redan yrkesverksamma), läkare, apotekare, optiker och receptarier. Under perioden var andelen etablerade hög också för dem som avlagt kandidat- eller magisterexamen med ADB-inriktning.

Lägst var andelen etablerade på arbetsmarknaden under denna period bland dem som avlagt en konstnärlig examen. Av dessa var det bara mellan 20 och 30 procent som var etablerade på arbetsmarknaden året efter examen. Andra grupper för vilka man kan ana problem i utträdet på arbetsmarknaden är kandidater och magistrar med historia, filosofi och teologi i sin examen samt för kandidater med språk i sin examen. För dessa grupper var andelen etablerade året efter examen mellan 40 och 50 procent.

En sammanställning av uppgifter för hela perioden 1994/1995 till 1999/2000¹⁷ visar att konjunkturen spelar stor roll för hur snabbt de ny-examinerade etablerar sig, men att den inbördes relationen mellan grupperna är tämligen stabil från år till år. En skillnad som är varaktig över perioden är att etableringen går snabbare för män än för kvinnor. I genomsnitt handlar det om en skillnad på runt fem procentenheter i andelen etablerade efter ett år – medeltalet är 83 procent för män och 77 procent för kvinnor. Ytterligare en genomgående skillnad är att etableringen går trögare för examinerade med utländsk bakgrund¹⁸ än för examinerade med svensk bakgrund. Det ska understrykas att dessa skillnader gäller för studenter som är lika i det avseende som är mest relevant i relation till arbetsmarknaden – de har genomgått samma utbildning och de har en likadan examen.

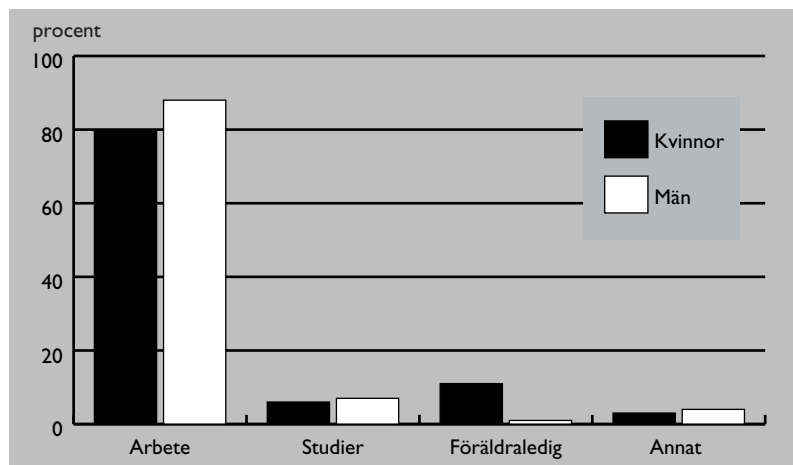
17. Högskoleverket, *Årsrapport för universitet och högskolor 2003*.

18. Med utländsk bakgrund menas här att båda föräldrarna är födda utomlands.

Verksamhet efter utbildning

SCB undersöker återkommande vilken typ av huvudsaklig verksamhet de före detta studenterna ägnar sig åt tre år efter examen. Det ska poängteras att detta inte säger någonting om etableringsgraden enligt diskuterat ovan.

Huvudsaklig verksamhet i mars 2002 bland dem som avslutade en högskoleutbildning (examinerade) tre år tidigare, läsåret 1998/99.



Källa: SCB

År 2002 är 83 procent av alla högskoleutbildade huvudsakligen verksam i förvärvsarbete eller som egna företagare tre år efter examen.¹⁹ Det har inte skett någon förändring sedan SCB gjorde en motsvarande undersökning år 2000. Andelen som huvudsakligen förvärvsarbetar skiljer sig något mellan olika examina. De grupper som har högst andel i arbete är examinerade (kand./mag.) inom teknik (94 procent), ekonomi (92 procent), samt jur.kand. (91 procent). Hög andel huvudsakligen förvärvsarbetande, strax under 90 procent, har också examinerade inom undervisning och medicin samt tandläkare, arkitekter och högskoleingenjörer. Lägst andel förvärvsarbetande (55 procent) har gruppen med fil.mag./kand. i naturvetenskap, vilket dock förklaras med att en mycket hög andel

19. Arbete som huvudsaklig verksamhet ska inte förväxlas med andelen i förvärvsarbete, vilket avser andelen som förvärvsarbetat allt från en timme den vecka undersökningen genomfördes. Källan till avsnittet är SCB, UF 86 SM 0201.

av dem är sysselsatta i forskarstudier. Lågt ligger också examinerade inom humaniora (72 procent) och inom språkvetenskap (74 procent).

Skillnaden i andelen arbetande kvinnor och män utgörs helt av att kvinnor i högre grad är föräldralediga. Också arbetstiden skiljer sig tydligt mellan könen. Av de förvärvsarbetande arbetar 91 procent av männen heltid, men bara 80 procent av kvinnorna.

90 procent av de förvärvsarbetande högskoleutbildade uppger i SCB:s undersökning att de arbetar inom ett yrke som utbildningen var inriktad mot. Denna andel är något högre bland kvinnorna än männen. Härvidlag har ingen förändring skett de senaste fyra åren.

Andelen personer som varit arbetslösa någon gång efter avslutad högskoleutbildning läsåret 1998/99 varierar mellan de olika examina. Bara var tjugonde sjuksköterska hade varit arbetslös. Det kan jämföras med var tionde civilingenjör och var femte lärare. De få sjuksköterskor som hade varit arbetslösa var också de som hade den kortaste genomsnittliga arbetslöshetsperioden. Det tog mindre än två månader innan de fick ett arbete. Motsvarande arbetslöshetsperiod för civilingenjörerna och lärarna var fyra respektive dryga tre månader.

SCB har år 2002 genomfört en enkätundersökning med syftet att beskriva inträdet på arbetsmarknaden för personer med olika utbildningsbakgrund.²⁰ Enligt resultaten har de högskoleutbildade lyckats klart bättre på arbetsmarknaden jämfört med avgångna från gymnasieskolan.

Livslångt lärande

Politiken för en generell anpassning till ökade kompetenskrav handlar delvis om högskoleutbildning som förlängd ungdomsutbildning där fler än tidigare ska ges utrymme. Men en annan process är att utveckla yrkesverksammas kvalifikationer, att komplettera och uppdatera föräldrade kunskaper, kanske som en väg mot ett nytt yrke. Målet att skapa ett system som främjar ett livslångt lärande har vunnit bred uppslutning och förmått peka ut en tydlig inriktning för det framtida arbetet, både nationellt och inom EU. Tanken om ett livslångt lärande har därmed motiverat en betydande del av det reformarbete som under senare år bedrivits på utbildningsområdet i Sverige.

20. SCB 2002 b.

Utvecklingen mot ett livslångt lärande innebär att det blivit mer vanligt med rörelser fram och tillbaka mellan utbildning och arbetsmarknad. En sådan mindre definitiv etablering är ur arbetsmarknadens synvinkel förvisso ett system som underlättar möjligheterna att få personal med rätt kompetens. Men då övergången mellan utbildning och arbetsmarknad är mindre definitiv kan prognoser om behoven bli än mer besvärliga att göra. Kraven och behoven kommer att formuleras av arbetsmarknaden själv, vilket knappast främjar en balans mellan utbud och efterfrågan för olika utbildningsgrupper. Det kan bli mer svårfångat hur behoven egentligen ser ut och vilken kompetens som är nödvändig för att klara arbetsuppgifterna.

Vilka kompetenser är viktigast?

Det finns olika sätt att belysa behoven av kompetens på arbetsmarknaden. Det vanligast förekommande, som också varit det huvudsakliga hittills i den här rapporten, är att analysera behoven på arbetsmarknaden inom olika yrkesområden utifrån utvecklingar och demografiska förändringar. Men låt oss i detta avsnitt sträcka oss utanför dessa traditionellt kvantitativa begreppsmodeller för hur behov av kunskaper och färdigheter i arbetsliv och samhälle kan uttryckas, och förflytta fokus till morgondagens krav och behov utifrån arbetstagarnas perspektiv. Diskussionen om matchningen mellan utbildning och arbetsmarknad handlar oftast om vilka kunskaper som är önskvärda eller nödvändiga utifrån olika politiska inriktningar och intressen från aktörer och brukare inom specifika yrkesområden. Men det går också att vända på kikaren, och ställa frågan vad individerna behöver behärska för att framgångsrikt klara sig på arbetsmarknaden, hur den än i detalj kommer att se ut. Ur ett individperspektiv innebär flexibilitet något annat än vad näringslivet avser. Flexibilitet är då frihet och möjlighet att flytta mellan arbetsgivare, och att ha inflytande över sin arbetssituation.

Vikten av kunskapernas bredd

Det är mycket som talar för att det inom den mer kunskapsintensiva delen av morgondagens arbetsmarknad kommer att uppmuntras en större bredd i kunskaperna.²¹ Lindbeck & Snower (2000) hävdar att det under senare

21. Abrahamsson 2002.

är skett förskjutningar i incitamentsstrukturer, så att den ekonomiska avkastningen från specialisering minskar, medan avkastningen för jobbutvidgning och mångkunnighet ökar. Detta indikerar ett växande utrymme på arbetsmarknaden för generalister med breda kunskaper. Men det går knappast att hävda att detta är en entydig utvecklingsriktning. Både mer av så kallade mjuka kunskaper²² och mer av formell kompetens kommer att vara till nytta. Kanske kommer det att bli allt vanligare att kollegor har olika utbildningsnivå, men att deras kompetenser möts och delvis överlappar varandra.

Nyckelkvalifikationer

De viktigaste färdigheterna i ett modernt samhälle har att göra med att kunna hantera både förändring och kontinuitet. Psykologen Helen Haste har gjort en intressant lista över *nyckelkvalifikationer* i ett samhälle präglad av många genomgripande förändringar, som har att göra med individens behov av att förstå och möta dessa förändringar på ett konstruktivt sätt. De har också att göra med rollen som medborgare i ett brett samhällsperspektiv.²³

Teknisk kompetens och teknikförståelse. Innefattar inte enbart tekniska färdigheter utan framför allt handlar det om att förstå hur tekniken kan nyttjas på bästa sätt i individens egna liv, hur villkoren påverkas av tekniken.

Förmåga att hantera tvetydighet, osäkerhet och mångfald. Denna kompetens ligger nära den svenska diskussionen om utbildningens värdegrundande funktion. Däri ligger frågor om tolerans och vidsynthet inför oliktankande och det annorlunda, och inte minst förmåga att leva och verka i ett samhälle och i en miljö som präglas av kulturell och etnisk mångfald.

Förmåga att utveckla och vårda gamla och nya sociala kontakter och nätverk. Det är väl dokumenterat hur betydelsefullt ett socialt nätverk kan vara för framgång på arbetsmarknaden. Med de ständigt expanderande möjligheterna att kommunicera kommer denna betydelse knappast att minska.

22. De mjuka kunskaperna kan till stora delar sammanfattas med den ofta använda termen *social kompetens*, med en utvidgad betydelse som innefattar förmåga att kommunicera. Att kunna resonera och att kunna samla och organisera information, att kunna göra presentationer som är väl utredda och analyserade.

23. Haste 1999.

Motivation, empati och längtan. Känslolivet och den kulturella livsstilen är enligt Haste en källa till berikande erfarenheter och en viktig aspekt på ett meningsfullt och engagerat liv. En anmärkning är att detta knappast är något utmärkande för speciella tidsperioder.

Delaktighet, ansvarstagande och aktivt medborgarskap. Samma anmärkning som ovan kan gälla även denna sista av Hastes nyckelkvalifikationer. Det betonas att denna kompetensnyckel också bör möjliggöra att egna värderingar och ståndpunkter omvandlas i engagemang och konkreta handlingar.

Helen Haste presenterade sin uppsättning av framtidens nyckelkvalifikationer inom det så kallade DeSeCo-projektet.²⁴ Inom ramen för detta projekt, med OECD som huvudsaklig initiativtagare, har också de amerikanska ekonomerna Levy och Murname försökt belysa nyckelkvalifikationer ur ett mer ekonomiskt perspektiv. Deras budskap sammanfattas i sju punkter:

1. Grundläggande läsförmåga och matematiska färdigheter är betydelsefulla för att långsiktigt verka effektivt på arbetsmarknaden, och likaså
2. förmåga att kommunicera effektivt både skriftligt och muntligt.
3. Den pågående förändringen av arbetsorganisation och arbetsätt i företag lägger stor vikt vid att kunna fungera produktivt och effektivt i grupper och arbetslag.
4. Förändringen i arbetsorganisation och i ekonomin gör att förmågan att relatera till andra och den "emotionella intelligensen" spelar en växande roll.
5. Goda datakunskaper blir alltmer betydelsefullt, precis som
6. den formella utbildningsnivån – i en fortsatt utveckling enligt dagens krav och förväntningar.
7. De marknadskrafter som reglerar hur nyckelkvalifikationer tillvaratas påverkas av en rad institutionella villkor. Till dessa hör arbetsorganisation, samverkan mellan företag och utbildning, statlig reglering och välfärdssamhällets utformning.

Detta är kvalifikationer som på olika sätt kommer att ha betydelse inför etableringen på arbetsmarknaden, oavsett hur den exakta utvecklingen

24. *Definition and Selecting of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundation.* Projektet bedrevs till och med år 1999, och dess syfte var att analysera kompetensbegreppet i ett normativt och vetenskapligt perspektiv.

kommer att se ut. Det går heller inte att förutse några stundande dramatiska omvälvningar av arbetsmarknadens behov. I de följande avsnitten kommer prognoser om behoven att diskuteras och presenteras. Den övergripande frågeställningen är vilka betydelser för den högre utbildningen vi kan utläsa i de aktuella trenderna och tendenserna.

Förutsättningar för att koppla prognoser till framtida behov

Högskoleverket har 1999²⁵ konstaterat att förutsättningarna att koppla arbetsmarknadsprognoser till behovet av högskoleutbildade försvåras av en rad faktorer. I detta kapitel följer vi upp detta med en genomgång av hur förutsättningarna egentligen ser ut för att tolka de aktuella prognoserna. Det innefattar en beskrivning av vilka de viktigaste prognosmakarna är och på vilka sätt de arbetar.

De prognoser som redovisas är ännu ofta i huvudsak inriktade på yrkesutbildningsexamina eller på traditionella yrkeskategorier. I år öppnas visserligen dörren för en större andel yrkesutbildning i och med att yrkeshögskoleexamen har blivit verklighet²⁶, men hittills har det bara varit ett fåtal utbildningar som lett till specifika yrken. Dessa är utbildningar mot behörighets- eller legitimationsyrken inom undervisning och vård, samt civilingenjörs- och högskoleingenjörsexamina. En stor andel av all högskoleutbildning leder till en generell examen, dvs. högskoleexamen, kandidatexamen eller magisterexamen.

I en arbetsmarknad och en yrkesstruktur som präglas av snabb förändring är det ett decentraliserat beslutssystem och studenternas fria val som snabbast kan ge anpassning till nya förutsättningar. En generell examen kan ge en för arbetsmarknaden väl passande bredd och möjligheter att pröva sig fram i riktning mot den avgränsade del av arbetslivet dit man så småningom söker sig. Den yrkesmässiga kompetensen i en generell examen är inte alltid uppenbar, och det är möjligt att just det harmonierar med den långtifrån uppenbara utvecklingen på arbetsmarknaden. Fokuseringen i prognosarbetet på antalet individer med yrkesexamina är förståelig som metod. Men den kan innebära en kraftig underskattning av den tillgängliga kompetensen.

En annan och kanske större potentiell källa för underskattning av den kompetens som finns i arbetskraften är den höga andelen som inte tar ut examen. Nästan alla prognoser²⁷ tar endast hänsyn till de examinerade,

25. *Högskoleutbildade – tillgång och efterfrågan.*

26. Högskoleförordningen, Bilaga 2, Examensordningen.

27. Prognosinstitutet (SCB) utgör undantag i vissa beräkningar.

trots att de bara utgör runt hälften av dem som gått en högskoleutbildning.

Internationaliseringen av arbetsmarknaden är en annan företeelse som högst väsentligt påverkar förutsättningarna att göra prognoser. Till den bilden ska läggas en växande internationalisering också av utbildningsmarknaden. Utbudet av utbildning är spritt på en global arena, och individen är allt mindre hänvisad till det utbud som planeras utifrån nationella överväganden och behov. Prognostisering och utbildningsplanering i ett internationellt perspektiv framstår allt mer som en framtida nödvändighet.

I övrigt finns faktorer som rent tekniskt försvårar prognosarbetet, som har att göra med svårigheter att beskriva strukturer och processer som ständigt förnyas med statistik som inte alltid är anpassad till förändringarna. Att mäta nya företeelser med gamla verktyg kan ibland ge missvisande resultat.

Pågående strukturella förändringar av arbetslivet med ett ökat innehåll av tjänstebaserade näringar leder till ett stort mått av osäkerhet som gör prognoser extra svåra. Det finns idag också en uppmuntrad tendens för rörelser in i och ut ur utbildning, för det så omskrivna *livslånga lärande* som relativt snabbt kan kompensera vissa förändringar av kompetensbehoven på arbetsmarknaden. Den enda säkra slutsatsen vi kan dra är att inga prognoser om behoven är säkra bilder av den kommande verkligheten. Det är därför viktigt att prognoserna ständigt uppdateras.

Prognoser av olika aktörer

När de olika prognoserna ställs mot varandra framgår att de i många avseenden ger olika bilder. De innehåller olika beskrivningar om tillväxtens storlek och hur den kommer att fördelas mellan olika branscher, förhållanden som avgör hur arbetsmarknadens behov kommer att utvecklas. Olika delarna beror i första hand på att prognoserna baseras på olika antaganden och metoder. En annan anledning till de olika budskapen och att olika prognoser är svåra att jämföra med varandra är att de har olika tidsperspektiv.

Varje prognos måste bedömas utifrån en känslighetsanalys om de ska kunna jämföras med varandra. En prognos som bygger på exempelvis ett visst antagande om den årliga befolkningstillväxten blir radikalt annorlunda vid bara en liten justering av det antagandet. I synnerhet om det gäller en prognos på lång sikt. Varje mindre skillnad mellan olika prog-

nosers grundläggande bedömningar leder till beskrivningar av helt olika situationer. Därför arbetar också de flesta prognosmakare med alternativa antaganden.

Hur arbetsmarknaden framdeles kommer att uppleva brister och överskott på kompetens är inte på något vis lätt att förutse. Det förekommer många och olika budskap om vilka de nya växande framtidsbranscherna och -yrkena är och hur mycket de kan expandera i framtiden. Budskapen är oftast otydliga och svårtolkade, vilket är naturligt eftersom det är en svår uppgift att göra sådana utsagor. Varje försök till precis förutsägelse riskerar att förfelas efter några år. Ett tydligt exempel på det är IT-branschens nedgång som få kunde förutse även tiden just innan den skedde.

Prognoserna måste bedömas efter hur sakliga de är. De många budskapen bildar tillsammans en framtidsbild som är ett slags medelvärde av olika prognoser. Hur väl stämmer den egentligen? Beskriver den ett rimligt utfall eller är den ett hopkok av generaliseringar och förenklande antaganden? Det finns en risk för att vissa aktörer väljer att lyfta fram och beskriva specifika delar av arbetslivet medan andra lämnas därhän, helt enkelt därför att behoven bedöms utifrån olika perspektiv. Innovatörer och riskkapitalister, såväl som företrädare för näringslivets intressen, väljer kanske av fullt förståeliga skäl att i första hand lyfta fram betydelsen av nya företag med stor tillväxtpotential. Skribenter inom dagspressen väljer kanske att betona det massmedialt intressanta och krisbetonade snarare än det typiska. Fackliga organisationer värnar i första hand om sina medlemmars intressen, vilket skulle kunna innebära att deras prognoser överbetonar bevarandet av det aktuella och betydelsen av att reproducera dagens strukturer. Inte heller politiskt tillsatta utredningar kan garantera objektiviteten. Sådana kan ha anledning att överbetona vissa tendenser som ligger i linje med den politiska vinden.

Av dessa skäl är de följande sammanställningarna i första hand koncentrerade på prognoser av Statistiska centralbyrån (SCB). SCB utgör på så vis den grund mot vilken prognoser av övriga aktörer jämförs och bedöms. Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) är också en viktig aktör på arenan som gör frekventa prognoser med en stor bredd. I övrigt ges utrymme för organisationer som uttalar sig om behov och utvecklingar inom specifika områden som de har ansvar för. Såväl Prognosinstitutet vid SCB och AMS ger ut prognoser kontinuerligt, medan rapporter från andra är mer sporadiskt förekommande.

Statistiska centralbyrån

SCB publicerar löpande arbetsmarknadsstatistik. Dessutom görs temarapporter vid sidan om de regelbundna publikationerna. Inom ramen för ett längre perspektiv publicerade Prognosinstitutet vid SCB (2001) skriften *Utbildning och efterfrågan på arbetskraft*, som innehåller utsikter till år 2008. *Trender och prognoser 2002* sträcker sig cirka 20 år framåt i tiden.

Långtidsprognoserna baseras av nödvändighet på ett antal förutsättningar och antaganden. Rapporten *Utbildning och efterfrågan på arbetskraft* grundas på utflödesberäkningar utifrån en rad grundantaganden. Ett exempel på ett sådant antagande är att det totala antalet nybörjare inom den högre utbildningen i stort sett kommer att ligga kvar på den aktuella nivån. Resultaten av beräkningarna beträffande brister och överskott av antalet utbildade ska ses som indikatorer på vilka anpassningar som behöver ske på arbetsmarknaden och hur individens utbildningsval borde förändras för att utflödet av utbildade och arbetsmarknadens rekryteringsbehov skall passa ihop, skriver SCB i rapporten.

I rapporten *Trender och prognoser 2002* klargörs att befolkningsutvecklingen är det som ytterst bestämmer tillgången på arbetskraft. Genom antaganden om den framtida fruktsamheten, dödligheten och in- och utvandringen ger befolkningsprognosen en bild av hur befolkningens storlek och ålderssammansättning kommer att utvecklas. Antaganden om andelen män respektive kvinnor i olika åldrar som kommer att tillhöra arbetskraften och om arbetslöshetens nivå ger i nästa steg det framtida antalet sysselsatta. I korta drag beräknar SCB *på lång sikt* att antalet födda barn per kvinna kommer att stiga till 1,8, att invandringsnettot blir 18 000 personer per år och att livslängden fortsätter att öka. I arbetskraftsprognosen förutsätts att det relativa arbetskraftsdeltagandet ökar något och att arbetslösheten ligger konstant på fyra procent. På nästa nivå gör SCB bedömningar av den framtida sysselsättningen per näringsgren. Beträffande näringslivets utveckling är en viktig bas den senaste långtidsutredningens²⁸ bedömningar. Den offentliga sektorns utveckling och personalbehov bedöms i huvudsak på grundval av befolkningsutvecklingen i de åldersgrupper som utnyttjar de tjänster som den offentliga sektorn erbjuder.

28. LU 1999/2000.

Vad är SCB:s bedömningar om utbildningskraven baserade på?

Statistiken över arbetskraftens utbildning visar att det är ovanligt med enkla samband mellan näringsgren och utbildning. Personer med mycket olika utbildningar, såväl beträffande inriktning som nivå, arbetar ofta inom samma näringsgren. Detta beror på att de flesta näringsgrenar omfattar arbetsuppgifter med olika kompetenskrav. Dessutom är det vanligt att personer har andra arbetsuppgifter än deras utbildning egentligen är avsedd för. Denna komplexitet innebär att Prognosinstitutet måste arbeta med olika alternativa antaganden om de framtida utbildningskraven.

Arbetskraftsbarometern (SCB) som redovisar framtidsutsikterna för ett åttiotal olika utbildningsgrupper bygger på en enkät till ett urval arbetsgivare. Arbetsgivarna tillfrågas hur de bedömer tillgången på sökande med en viss utbildning samt hur antalet anställda kommer att förändras på ett respektive tre års sikt. Resultatet för olika utbildningsgrupper redovisas utifrån efterfrågan av nyexaminerade och yrkeserfarna inom gruppen.

Arbetsmarknadsstyrelsen

Också AMS har en bas av återkommande rapportering. Uppgifter om arbetsmarknadsläget och arbetslösheten presenteras månadsvis.

AMS gör två återkommande redovisningar per år som båda blickar ett år framåt: *Arbetsmarknadsutsikterna* respektive *Var finns jobben?* Rapportserien *Arbetsmarknadsutsikterna* presenterar läget på arbetsmarknaden ur ett övergripande perspektiv. Den redovisar det totala arbetskraftsutbudet, arbetslösheten och konjunkturutvecklingen inom olika näringsgrenar baserat på tolkningar av tillgänglig statistik. I rapportserien *Var finns jobben?* bedöms rekryteringsläge och fastställs prognoser för olika yrkeskategorier. Prognoserna är grundade på intervjuer med 10 000 olika arbetsgivare inom olika näringsgrenar över hela landet. Det behov av arbetskraft som uttrycks i intervjuerna ställs sedan i relation till den tillgång som arbetsförmedlingarna i landets kommuner bedömer finns det aktuella året.

AMS har uppmärksammat behovet att få till stånd både bredare och djupare studier av tillväxtbranscher. Vid sidan om de återkommande publikationerna gör AMS därför fördjupade arbetsmarknadsrapporter inom olika områden. Sedan några år har de drivit det så kallade *Tillväxtprojektet*, vars syfte är att beskriva de delar i det svenska näringslivet som är stadda i snabb tillväxt eller är på väg att genomgå stora strukturella förändringar. Projektet behandlar frågor som rör sysselsättning, rekryte-

ring och utbildning. Den senaste rapporten (2002) är *Den framtida personalförsörjningen inom vård och omsorg – Tillgång och rekryteringsbehov till år 2015*. Aktuella är också *IT-branschen i Sverige – Var finns de framtida jobben?*; *De miljörelaterade jobbens framtid i Sverige – Var kommer de nya jobben och i vilken omfattning* och *Arbete för nöjes skull – Var finns jobben inom upplevelsenäringen?* En mer övergripande bild ges i rapporten *Framtidens jobb – Välja yrke in i 2000-talet*, som publicerades 1998 och har perspektivet inställt till år 2010.

Aktuella publikationer från andra aktörer

De flesta av de arbetsmarknadsbedömningar som förekommer från andra aktörer än SCB och AMS bygger på aktuella tendenser inom specifika branscher eller yrkesområden. Mer periodisk och systematisk bevakning görs av NUTEK, Konjunkturinstitutet, Statskontoret, Rådet för arbetslivsforskning, Institutet för tillväxtpolitiska studier och Arbetslivsinstitutet. De tre sistnämnda ofta med aktuell forskning som bas för olika uttalanden om framtida behov.

Svenska kommunförbundet och Landstingsförbundet gav 2000 ut *Fakta om vård- och omsorgspersonal i kommuner och landsting*. Landstingsförbundet presenterar en prognos om personaltillgång och rekryteringsbehov perioden 2001–2010 i rapporten *Det finns alltid behov av en till, men...*

Skolverket redovisar en bedömning om personalbehov inom utbildningen i rapporten *Lärare i gymnasieskola och gymnasial vuxenutbildning* (2001). Ett bredare perspektiv ges i rapporten *Behov av och tillgång på pedagogisk personal* (2003). En annan relevant rapport är *Språk och arbete – svenskundervisning för invandrare och invandrades arbetsmarknad* (2000), i vilken tjänstemän inom sfi och arbetsförmedling beskriver sin syn på invandrades språkkunskaper, språkutbildning och möjligheter att få ett arbete.

TCO undersöker platsannonsindex, som speglar de orubricerade platsannonserna och därmed i huvudsak en annan del av arbetsmarknaden än både arbetsförmedlingarnas och annan statistik. De orubricerade platsannonserna vänder sig i stor utsträckning till tjänstemän från mellannivå och uppåt.

Företagarnas riksorganisation har våren 2002 låtit Sifo genomföra en "småföretagarbarometer" riktad till nära 4 200 företag med 1–49 anställda.²⁹ Undersökningen visar en omfattande brist på kvalificerad arbetskraft i ett brett spektrum av branscher. Vad företagen efterlyser är framför allt mer praktiskt inriktade yrkesutbildningar.

29. Bergström, Filipsson & Linder, 2002. Undersökningen presenteras i rapporten *Morgondagens yrkesutbildning*.

Aktuella prognoser om efterfrågan på olika utbildningsgrupper

Högskoleverket har uppgiften att följa hur arbetsmarknadens kommande efterfrågan på högskoleutbildade utvecklas, som en hjälp för högskolorna och för planeringen av den högre utbildningen. Med det syftet sammanställer och kommenterar vi i detta kapitel det aktuella prognosläget utifrån prognoser som görs av olika aktörer. Ur Högskoleverkets perspektiv relaterar vi yrkesprognoserna till utbildningssituationen. Fokus för beskrivningen är alltså behovet av specifika *utbildningsgrupper*, inte yrken.

Syftet är med detta inte att göra en heltäckande beskrivning. De delar av arbetsmarknaden som belyses är valda för att de uppmärksammats under senare tid av olika aktörer. Tidsperspektivet sträcker sig några år framåt, och avsikten är att uppdatera bevakningen av prognoserna i verkets återkommande rapporter.

Naturvetenskap och teknik

Inom det tekniska området har det under 2002 skett en minskning av en långvarig brist på både yrkeserfarna och nyutexaminerade. Enligt *Arbetskraftsbarometern '02* (Prognosinstitutet) uppger arbetsgivarna att det är brist på nyutexaminerade i knappt en tredjedel av de 32 undersökta utbildningsgrupperna inom naturvetenskap och teknik. Ett år tidigare uppgavs en brist på nyutexaminerade i nära hälften av grupperna. Däremot är det fortfarande stor brist på yrkeserfarna inom naturvetenskap och teknik. Detta uppges för tre fjärdedelar av utbildningsgrupperna.

Också enligt AMS undersökningar har svårigheterna att få tag på nya medarbetare minskat jämfört med året innan. På det tekniska området är det bara inom byggbranschen som rekryteringsproblemen hållit sig kvar på en ganska hög nivå, medan övriga områden fått se sina bristtal minska kraftigt. Denna minskning gäller inom hela den privata industrisektorn. AMS knyter denna utveckling till den minskade ekonomiska aktiviteten, och ser inga tecken på att bristtalen kommer att öka nämnvärt på kort sikt.

Enligt AMS *Arbetsmarknadsutsikterna för år 2003* framkommer att majoriteten av de arbetsgivare som haft problem med att rekrytera inte

avstår från rekrytering, utan väljer att senarelägga den eller att sänka kompetenskraven. I de fall där kompetenskraven sänkts är det betydligt vanligare att sänka kraven på yrkeserfarenhet än att sänka utbildningskraven. Det är också vanligt att köpa tjänster av andra företag. Ytterst få företag, endast två procent, rekryterar från utlandet.

I Prognosinstitutets arbetsgivarundersökning görs bedömningen att behovet av ingenjörer inom byggnadsteknik och byggtbildade kommer att öka, både på ett och tre års sikt. På tre års sikt, det vill säga till år 2005, förväntas också behovet öka av högskoleingenjörer med inriktning mot elektronik/data och civilingenjörer inom energi- och elektroteknik.

Det finns ett stort antal generella examina inom det tekniska området som riskerar att förbises i prognoser inom denna del av arbetsmarknaden. Prognosinstitutet tar emellertid hänsyn till dessa.

Informations- och kommunikationsteknik

År 2002 har det varit mycket god tillgång på såväl nyutexaminerad som yrkeserfaren personal inom informations- och kommunikationstekniken (IKT). Det finns i dagsläget ett överskott också på nyutexaminerade civilingenjörer med inriktning mot elektronik och data. Det prognostiseras emellertid att tillgången och efterfrågan inom de olika kompetensområden som IKT rymmer kommer att balansera varandra i framtiden.

Både SCB och AMS påtalar dock svårigheter med att få en klar bild av behovet av IKT-kompetens. Många studenter läser ämnen med anknytning till IKT, vilket bidrar till att tillgången till kompetent personal är större än vad statistiken visar. Behovet av dessa kompetenser finns också integrerat i ett flertal olika yrkesområden. AMS menar att ett nära samarbete mellan arbetsliv och de tillgängliga utbildningsformerna är nödvändigt för att tydliggöra tillgång och efterfrågan framöver.

Det finns i dag god tillgång på nyutexaminerade programmerare och systemerare, det vill säga rent teknisk IT-kompetens. SCB gör bedömningen att behovet av utbildade programmerare och systemerare kommer att öka på lång sikt. Den i medierna omtalade IT-kraschen är något överdriven menar flera bedömare, bland annat AMS och TCO. Vad som pågår just nu är en strukturuomvandling efter en viss överetablering som den mest expansiva fasen ledde till. Sysselsättningen minskar inte men antalet nyanställningar är färre. Den nedgång som präglade de senare åren inom dessa områden bedöms därför vara av temporär art. IKT-relaterade branscher väntas expandera i stor omfattning under många år framöver.

Den snabba teknikutvecklingen medför att utrustning och kunskap och därmed yrkesstrukturen förändras mycket snabbt, men oavsett detta är och förblir kommunikation och information av central betydelse i samhället.

Även om den stora expansionen av IT-utbildningarna skett inom den tekniska sidan har nya ämnen och programutbildningar tillkommit under senare år. Många av de nya programutbildningarna är tvärvetenskapliga, vilket svarar väl mot utvecklingen på efterfrågesidan. Exempelvis skapar en förväntat växande e-handel (elektronisk handel), med tillhörande logistik och transporter, helt nya förutsättningar för att bedriva handel. Det innebär nya mötes- och marknadsplatser. Säljarnas kompetensbehov kan till stora delar komma att omfatta kunskaper om datoriserad lagerhållning och informationssystem.

Samhällsvetenskap

Merparten av dem som examineras inom det samhällsvetenskapliga området har en generell examen vars ämnesinnehåll kan variera. Deras arbetsmarknad spänner också över ett vitt fält. Beräkningar över den framtida efterfrågan präglas därför av stor osäkerhet.

Enligt Prognosinstitutet är för närvarande tillgången god på utbildade inom den samhällsvetenskapliga sektorn, men på tre års sikt väntas behoven öka. Den enda grupp där det råder en brist på nyutexaminerade är *socionomer*. Den höga medelåldern bland dagens yrkesverksamma socionomer i kombination med ett brett och utökat verksamhetsfält gör också att efterfrågan successivt ökar.

Behovet av utbildade för administrativa tjänster kommer att minska. Inom de övriga yrken som räknas till det samhällsvetenskapliga området (ekonomer, jurister, beteendevetare, psykologer, samhällsvetare och handelsutbildade) kommer balans mellan utbud och efterfrågan råda i det lite längre perspektivet. Inom dessa grupper blir pensionsavgångarna stora under det närmaste decenniet, men samtidigt ökar antalet nyutbildade. Också enligt AMS kommer det tidigare överskottet av samhällsvetare att plana ut och en balans förutsås.

Intresset för ekonomisk utbildning har en längre tid varit mycket stort och *ekonomer* behövs inom flera arbetsområden, enligt SCB. Många nyutexaminerade och en låg pensionsavgång i kombination med en konjunkturkänslig arbetsmarknad gör att det på sikt kan bli överskott av ekonomer och därmed hård konkurrens om jobben. Däremot gör AMS

bedömningen att dagens antydda brist på revisorer och redovisningsekonomer kan komma att öka.

Både utbildningen och arbetsmarknaden för *jurister* är tämligen bred. Hälften av alla jurister finns i dag utanför rättsväsendet. Inom denna varierade arbetsmarknad kan man räkna med konkurrens från både samhällsvetare och ekonomer.

Vård och omsorg

Vårdutbildningarna har hamnat i fokus under senare år. Sveriges befolkning består av en ökande andel äldre och vårdbehovet antas öka i framtiden. Samtidigt är medelåldern i många vårdyrken hög och många landsting och kommuner har svårt att rekrytera personal. Orsakerna står främst att finna i de neddragningar inom den offentliga sektorn som genomfördes under 1990-talet. Stora delar av de anställda sades upp och framtiden för anställda inom vårdsektorn såg mörk ut. En följd av detta blev att färre ungdomar sökte sig till vårdutbildningarna och idag kan vi se ett stort underskott på dessa utbildningsgrupper.

Bristen på arbetskraft är alltså stor inom vården, och samtliga bedömare är överens om att det framtida behovet av vårdpersonal kommer att öka. Det är emellertid inte helt självklart att det kommer att uppstå ett stort underskott framöver. Just nu sker en successiv utökning av antalet platser på läkarutbildningen och sjuksköterskeutbildningen. Riksdagen har beslutat att läkartillgången i primärvården ska ökas med 1 700 allmänläkare fram till år 2008. Läsåret 2001/02 blev antalet platser på läkarutbildningen 200 fler. Antalet antagna studenter var då 970. Landstingsförbundet bedömer att läkarbristen år 2001 var 700 stycken och att bristen kommer att öka med 200–300 läkare per år fram till år 2010. Om sedan utländska läkare som söker sig till Sverige i högre utsträckning än idag får svensk legitimation kan behoven täckas.

Beträffande tillgången på sjuksköterskor så fylls det högre antalet utbildningsplatser med en ökad ström av sökande. Landstingsförbundet menar att det största behovet av sjuksköterskor förmodligen kommer att uppstå inom kommunerna. Andelen sjuksköterskor med utländsk legitimation kommer att öka framöver. År 2000 fanns totalt 78 600 sjuksköterskor anställda. Av dem var 470 sjuksköterskor som fått svensk legitimation varav de flesta kommer från Finland. Landstingsförbundets prognos pekar på att ungefär 6000–7000 sjuksköterskor kommer att behöva anställas årligen fram till år 2010. Av dessa räknar man med att 3 500–4 000 kommer

från utbildning, medan 200–300 har utländsk utbildning och får svensk legitimation. Därutöver bör 1 000–2 000 kunna rekryteras från dem som idag är timanställda. Under läsåren mellan 1997/98 och 1999/00 har, enligt Landstingsförbundet, mellan 1 920 och 1 975 sjuksköterskor genomgått en specialistutbildning. Behovet av specialistutbildade sjuksköterskor bedöms bli allt större i framtiden, och utbildningsvolymen bör därför ökas ytterligare, menar Landstingsförbundet, som tror att det kommer att kvarstå ett behov av 1 500–2 000 sjuksköterskor trots ökad utbildning och andra rekryteringsåtgärder. Sjuksköterskor har även en alternativ arbetsmarknad inom bioteknik, genteknik, försäkringsbranschen, utbildning och administrativa funktioner.

Såväl Prognosinstitutet som AMS gör utsägelser om en stor brist på sjuksköterskor på både kort och lång sikt. Enligt AMS är sjuksköterskor den yrkesgrupp som det är svårast av alla att rekrytera till. Svårigheten att finna utbildade sjuksköterskor kommer att fortsätta och öka ytterligare, men AMS bedömer att antalet anställda knappast kommer att kunna öka eftersom utbudet är alltför litet. Arbetslösheten bland sjuksköterskor är obefintlig.

AMS anser att dagens läkarbrist kommer att fortgå och öka fram till år 2010. AMS räknar också med att det kommer att uppstå stor brist på apotekare i hela landet. Redan i dagsläget är rekryteringssvårigheterna betydande i vissa regioner vilket har fått sommarstängda apotek till följd. Prognosinstitutet bedömer att det i dagsläget råder brist på såväl nyutexaminerade som yrkeserfarna apotekare. Men man menar att med hänvisning till att utbildningen har byggts ut så kommer tillgången att öka starkt på sikt och det finns därmed risk för försämrat arbetsmarknadsläge för gruppen.

Det råder brist även på tandläkare, något som både AMS och Prognosinstitutet konstaterar. I början av 1990-talet minskades antalet platser på tandläkarutbildningen kraftigt eftersom tillgången bedömdes som för hög. Hushållens förbättrade ekonomi i kombination med en generösare tandvårdsförsäkring medförde dock att efterfrågan på tandläkartjänster har ökat. Man räknar med ökad brist på tandläkare de närmaste åren.

Sjukgymnaster och arbetsterapeuter går en balanserad arbetsmarknad till mötes, enligt Prognosinstitutet, AMS och Landstingsförbundet. Visserligen kommer behovet att öka men yrkeskåren är ung och pensionsavgångarna få.

Den största förändringen gentemot tidigare prognoser är AMS bedömning av tillgången på barnmorskor. Föregående år förutspåddes ett

överskott av yrkesgruppen men man har nu reviderat sin uppfattning och menar att en brist kommer att uppstå.

De flesta vårdutbildningar i högskolan är yrkesutbildningar och i många fall krävs dessutom legitimation för att få arbeta i yrket. Samtidigt har en rad nya utbildningar, till exempel vård- och omsorgsinformatik och vård- och omsorgsadministration, startat. Frågan är om utbildningar inom högskolan kommer att vara tillräckligt för att möta den framtida ökande efterfrågan på personal. En annan fråga att ställa är huruvida Sverige kan förlita sig på att andra länder hjälper till att förse oss med läkare. I annat fall behöver utbildningskapaciteten öka för att täcka behoven.

Undervisning

Det råder brist på lärare inom många kategorier grund- och gymnasielärare. Undantagen är gymnasielärare inom historia/samhällsvetenskap som det finns relativt god tillgång till enligt både Prognosinstitutet och AMS. Det finns också ganska många nyutexaminerade gymnasielärare inom språkvetenskap. Prognosinstitutet varnar dock för stora pensionsavgångar i framtiden och därmed tilltagande språkläraryrkesbrist. I övrigt bedömer Prognosinstitutet att läraryrkesbristen kommer att fortsätta och dessutom växa.

Regeringen uppdrog åt Skolverket år 2002 att redovisa en samlad bedömning av tillgång och behov av lärare. I det följande presenteras i korthet Skolverkets redovisning av det uppdraget.³⁰ Verkets beräkningar baseras på några antaganden som är helt avgörande för prognosernas utfall. Ett första sådant antagande som har stor inverkan på läraryrkesbehovet är att fruktsamheten ökar från 1,58 barn per kvinna till 1,8 från och med 2010. Ett annat viktigt antagande gäller vilken kompetens som kommer att efterfrågas. Detta gäller framförallt inom förskola och fritidshem. Också den framtida lärartätheten spelar stor roll för behovet av lärare. Skolverkets bedömning är att lärartätheten kommer att stiga inom såväl grundskolan som gymnasieskolan, till följd av ökade resurser för personalförstärkning.

Dessa beräkningar enligt Skolverkets antaganden visar att det kommer att behöva rekryteras mer än 70 000 lärare mellan 2001 och 2005. Av

30. Skolverket 2002.

detta rekryteringsbehov beror omkring 7 000 på den i kalkylen inbyggda ambitionen att höja andelen personal med pedagogisk högskoleutbildning i förskola och fritidshem. Omkring 16 000 beror på att det förutsätts att alla obehöriga lärare i skola och vuxenutbildning ska ersättas av personal med lärarutbildning. Resterande cirka 49 000 behövs för att ersätta de som pensioneras eller byter arbete, och för att täcka ett ökat behov inom vissa områden.

Antalet examinerade från lärarutbildningarna under samma period som kvarstannar i läraryrket kommer, om examinationsfrekvensen ligger kvar på samma nivå som under de senaste åren, bli bara omkring 33 000. På denna korta sikt återstår alltså cirka 40 000 lärare för att komma upp till det uppskattade behovet på över 70 000 lärare.

Förskollärare

Skolverket gör bedömningen att behovet av personal i förskolan beräknas öka på både kort och lång sikt. Fram till år 2005 beror ökningen på att andelen barn som går i förskola antas öka. Därefter är ökningen huvudsakligen en följd av att antalet barn i åldrarna 1–5 antas öka. Utvecklingen av födelsetalen är dock osäker och helt avgörande för den här prognosen. Beträffande efterfrågan av personal till förskolan är det också osäkert hur stor andel *förskollärare* som kommer att efterfrågas, det vill säga i vilken grad efterfrågan kommer att gälla personal med pedagogisk högskoleutbildning. Oavsett detta är det ett rimligt antagande att det kommer att finnas gott om arbeten för denna utbildningsgrupp.

Lärare i fritidshem

Andelen föräldrar som utnyttjar skolbarnomsorg i fritidshem har antagits öka något i Skolverkets prognoser. Men antalet barn i de aktuella åldrarna minskar fram till 2007, varefter en långsam ökning påbörjas. På kort sikt väntas därför personalbehovet minska med strax under 10 procent. På lång sikt beräknas ungefär samma personalbehov som i början av 2000-talet. Dessa bedömningar inkluderar personal som saknar pedagogisk högskoleutbildning.

Grundskollärare

I grundskolan råder för närvarande brist på behöriga lärare. Det totala antalet elever i skolan beräknas minska med närmare 20 procent t.o.m. år 2010. Därefter stiger antalet igen, men beräknas år 2020 fortfarande vara

lägre än år 2001. Antalet lärare beräknas ligga kvar på 2001 års nivå åtminstone fram till år 2005, trots att antalet elever minskar med 6 procent. Det är en effekt av att personalförstärkningsresurserna antas motverka en neddragning av antalet lärartjänster. En nyckelfråga i det här sammanhanget är den framtida andelen obehöriga lärare, det vill säga lärare utan adekvat pedagogisk högskoleutbildning, som blivit vanligare i grundskolan under 1990-talet.

Gymnasielärare

Under förutsättning att dagens dimensionering av lärarutbildningen kvarstår kommer det att behövas 14 500 gymnasielärare fram till år 2009.³¹ Förändringarna i elevunderlaget beräknas medföra att behovet av ämneslärare inom gymnasieskola och gymnasial komvux ökar med 13 procent fram till år 2008, från 19 000 till 21 400 tjänstgörande lärare. Att ökningen inte blir större beror till stor del på att antalet lärare inom gymnasial komvux antas minska med 25 procent. Vidare antar man att undervisningsgrupperna i gymnasieskolan blir större då antalet elever ökar. Skolverket bedömer att gymnasieläraryrket minskar efter år 2008 då antalet ungdomar i gymnasieåldern minskar.

Nya yrken och näringar

Upplevelsenäringen

Till de mest uppmärksammade framtidsbranscherna på den svenska arbetsmarknaden hör de som kan sammanfattas inom upplevelsenäringen.³² Den inrymmer bland annat turism, kultur, nöjen, sport och välbefinnande. Inom upplevelsenäringen finns branscher som de senaste åren varit mycket framgångsrika ur ekonomisk synvinkel, exempelvis delar av musikindustrin, men också branscher som inte klarar sig utan statligt stöd. Kännetecknande för upplevelseverksamheten är att den är starkt inriktad mot den enskilde kunden, och att dess mening är att ge honom/henne en berikande upplevelse. Den allmänna tekniska kvaliteten på varorna och tjänsterna är ofta standardiserad – varför man talar

31. Skolverket 2001.

32. För en utförlig beskrivning av denna, se *Arbete för nöjes skull – Var finns jobben inom upplevelsenäringen*, AMS 2001.

om en upplevelseindustri – men det är ofta de unika mervärdena som blir avgörande för kundens val.

Upplevelsenäringen tillhör sysselsättningsmässigt de snabbast växande på arbetsmarknaden. Sysselsättningen har gått upp med cirka 40 procent mellan åren 1993 och 2000, vilket kan jämföras med t.ex. medie- och reklambranschen som ökat med 36 procent under samma period.³³ AMS gör bedömningen att ökningen av upplevelsenäringen består även om den sker i en ungefärligen halverad tillväxttakt framöver. Detta antagande innebär att antalet sysselsatta inom upplevelsenäringen ökar med mellan 60 000 och 70 000 personer fram till år 2010.

Det ska tilläggas att nya näringar är svåra att prognostisera. Det går bara att gissa vid vilken nivå tillväxten tangerar efterfrågan, eftersom det inte går att relatera till något tidigare tillfälle. Det kan konstateras att tillväxtpotentialen inom upplevelsenäringen är mycket stor, och att det finns utrymme för en ännu större sysselsättning än AMS bedömning om latent resurser till fullo kan frigöras.

Näringen vänder sig i hög grad till personer med högst gymnasial utbildning. Ofta är det andra kompetenser som värdesätts högre av arbetsgivarna än formell utbildning. Den gängse vägen att gå för att arbeta med upplevelserelaterade näringar är – som det brukar benämnas – ”från gatan”.³⁴ Det vill säga att genom att utveckla sitt intresse och sitt kontaktnät lär man sig de nödvändiga metoderna och de sociala spelreglerna. Men samtidigt behövs många kompetenser på olika nivåer inom upplevelseindustrin. En mängd befintliga yrken kan få ett uppsving med upplevelsenäringen som draglok. Utvecklingen går i riktning mot samarbete i stora nätverk – ”kluster” är en ofta använd benämning. Denna utveckling är möjligen typisk för upplevelsenäringen, där en kärnverksamhet knappast kan drivas utan en mängd kringkompetens. Men samtidigt anges ofta klusterbildning som resultatet av en utvecklingsriktning som är gemensam för stora delar av näringslivet.

Miljörelaterade jobb

De så kallade miljörelaterade jobben har fått ett uppsving under senare år. Dessa är arbeten inom miljöindustrin samt de arbeten i övriga organisationer där arbetsuppgifterna innefattar att minska organisationens

33. För hela arbetsmarknaden var motsvarande sysselsättningstillväxt cirka 12 procent.

34. Ungdomsstyrelsen 2001.

eller omvärldens miljöpåverkan. AMS gör bedömningen att antalet miljörelaterade jobb kommer att öka totalt sett, men att denna ökning i huvudsak beror på att miljöfrågor integreras i befintliga jobb snarare än att nya miljörelaterade jobb skapas.³⁵ Detta innebär att välutbildade ingenjörer, ekonomer, jurister med flera kommer att vara mer efterfrågade om de också har en miljökompetens. Samtidigt finns idag ett stort utbud av miljöutbildningar, vilket kommer att innebära hård konkurrens om de jobben.³⁶

Bemanningsbranschen

Personaluthyrning är en bransch som är ny och ännu liten, men den är mycket synlig och uppmärksammad. Företagen har en aktiv marknadsföring och medierna följer också branschen nära. Däremot finns bemanningsföretag ännu inte som avgränsad grupp i den offentliga statistiken. Därmed finns inga pålitliga officiella uppgifter om hur många som arbetar i branschen, vilka grupper som arbetar i den, vad de anställda har gjort innan, hur länge de stannar i branschen och vart de går sedan. Andersson och Wadensjö (2002) har dock gjort en kartläggande studie av hur omfattande bemanningsbranschen är och vilka som arbetar i den. Studien visar att trots en stark expansion av den här typen av företag under 1990-talets andra hälft så utgör de sysselsatta i branschen mindre än en procent av samtliga sysselsatta. Att branschen är så synlig och uppmärksammad som den är beror alltså på annat än dess storlek och ekonomiska betydelse. Hur andelen sysselsatta inom branschen kommer att utvecklas beror bland annat på vilka vägval som görs och vilka regelverk som kommer att råda beträffande bemanningen inom i första hand den offentliga sektorn, ekonomins struktur och arbetsmarknadens institutionella arrangemang. I princip täcker bemanningsbranschen alla typer av yrken och är snarast att betrakta som en anställningsform. Bemanningens fortsatta utbredning kommer alltså mest bero på utvecklingen av och ekonomin i arbetsgivarnas personalpolitik.

Andelen med en eftergymnasial utbildning är lägre i den här branschen än för gruppen sysselsatta som helhet. Men även om de med högre utbildning är underrepresenterade i den här branschen så finns de trots allt.

35. AMS 2000, *De miljörelaterade jobbens framtid i Sverige*.

36. Högskoleverket har 2003 i en granskning av landets miljöutbildningar konstaterat att många utbildningar liknar varandra för mycket, och att det finns en överetablering framför allt av naturvetenskapligt och tekniskt inriktade program.

Enligt Andersson och Wadensjö finns goda skäl att tro att individer med högre utbildning väljer att arbeta inom bemanningsbranschen av andra skäl är de med lägre utbildning. Under senare år har det beskrivits i medierna att exempelvis läkare och sjuksköterskor anställda i bemanningsföretag tjänar bättre än landstingsanställda läkare. Det kan alltså vara högre lön, kanske tillsammans med mer flexibla arbetstider, som lockar till anställning inom bemanningsbranschen. Även andra utbildningsgrupper – exempelvis ingenjörer och tekniker – kan tänkas välja den här anställningsformen av dessa skäl.

Diskussion

I vilken riktning förändras kvalifikationskraven?

Frågan som föregår sammanställningen av arbetskraftsprognoser gäller huruvida man kan göra uttalanden om behovet av högskoleutbildade på grundval av prognoser. För att göra sådana kopplingar krävs insikt inte bara i hur kvalifikationskraven ser ut, utan framför allt i vilken riktning de förändras. Förnyelseprocesser pågår ständigt, både inom högskolan och i yrkesstrukturen på arbetsmarknaden. Med en gängse uppfattning om att arbetslivet är under hastig och ständig förändring kommer krav på anpassning och en matchande utveckling inom högskolan. Universitet och högskolor ska tillsammans svara för utbildningar som är anpassade till hela yrkeslivet och alla övriga samhällsanspråk. Inom högskolan innebär de senare årens breda expansion att högskolan förväntas fylla uppgifter i ett allt bredare samhällsperspektiv.

Detta finns anledning att kommentera utifrån Högskoleverkets horisont. Utbildning inom högskolan bör i första hand täcka långsiktiga behov. Behoven av högre utbildning måste också kunna definieras på olika sätt. Det knyter an till frågan vilka delar av arbetsmarknaden som det är högskolans uppgift att förse med utbildade. Begränsade uppgifter för den högre utbildningen är enkla att formulera utifrån snäva betraktelser av avnämarnas omedelbara behov, exempelvis behoven av kortare kvalificerad yrkesutbildning. Men vi riskerar därmed att tappa greppet om det stora sammanhanget. Det finns olika behov på olika nivåer. Det kan inte beläggas att de flesta yrken i framtiden kommer att kräva en utbildning på högskolenivå. Och betydelsen av en utbildning som definitionsmässigt inordnas inom högskolan är snarast som kvalifikation än som nödvändighet. Individens nytta av generella, breda kunskaper och en samtidig yrkesspecialisering borde göra avtryck i det totala framtida utbildningssystemet.

I vilken riktning förändras då kompetenskraven? Det är troligast att de förändras i olika riktningar. Detta blir tydligt i den förändringsriktning som mest enhälligt kunnat beläggas som en tydlig trend, nämligen att en växande andel av yrkena idag är inriktade på tjänster. Nästan fyra av fem yrkesverksamma svenskar arbetar på arbetsställen som uteslu-

tande producerar någon form av tjänster.³⁷ Man kan hävda att detta tjänstedominerade arbetsliv i en generell mening ställer ökade krav på goda baskunskaper. Dessa är å ena sidan de traditionella, t.ex. att kunna språk, läsa, skriva och räkna, och å andra sidan förnyade, t.ex. att kunna samspela med andra, lära nytt och kunna anpassa sig för nya typer av problem. Men trots sådana likheter går utvecklingen knappast mot några enhetliga – höga – krav på formell kompetens. Tjänster används ofta som ett alltför samlande begrepp. Generella och förenklade beskrivningar av det nya informations- och kunskapssamhällets kompetenskrav har hittills dominerat det offentliga samtalet. I själva verket karakteriseras den växande tjänstebaserade arbetsmarknaden av splittrade kompetensbehov. Eric Giertz (2002) uttrycker det på följande vis i artikeln ”Tjänstesamhällets mångfasetterade arbetsliv”:

”Även om vi bara betraktar tjänsteverksamheter med ökande sysselsättning får vi en splittrad bild. Bland de verksamheter som växer mest återfinns sådana som har personal med mycket låg andel eftergymnasial utbildning, till exempel godstransporter (exempelvis åkerier och budfirmor) och lokal manuell tjänsteproduktion (till exempel städning, rörmokeri och reparationsarbete). Men till de mest expansiva hör även kunskapsintensiv uppdragsverksamhet (tekniska konsulter, revisorer, reklambyråer o.d.) som har en mycket hög andel medarbetare med eftergymnasial utbildning.”

En central fråga som detta kokar ner till är om det verkligen är så – som ofta hävdas – att arbetslivet generellt utvecklas mot högre kompetenskrav, till ett ”kunskapssamhälle” där allt högre kompetens efterfrågas i allt fler yrken. Mycket tyder på att vi befinner oss i en annorlunda utveckling, att vi står inför ett arbetsliv med ökad differentiering, där kompetenskraven och arbetsvillkoren liksom idag är olika, och att vi kommer att få en alltmer tydligt tudelad arbetsmarknad.

Successiv revidering av arbetsmarknadens behov?

Ett av de överordnade målen för den ekonomiska politiken i Sverige är den fulla sysselsättningen. Efter den djupa konjunkturedgången under

37. Den huvudsakliga källan till de följande styckena är Eric Giertz kartläggande forskning om framväxten av ”tjänstesamhällets” arbetsliv. Giertz 1999, Giertz & Larsson 2000 och Giertz 2002.

1990-talets första hälft har återhämtningen ännu inte nått landets tidigare låga arbetslöshetsnivåer. Även om detta till stor del beror på regionala obalanser är det ett tecken på att någonting inte fungerar i den huvuddel av utbildningssystemet som avser att matcha arbetsmarknadens behov. Idag är bristen på arbetskraft det största tillväxthindret för de små företagen, och den åldrande arbetskraften är det största bekymret för den offentliga sektorn. Fyrtioåringarnas pensionsväg når snart sin kulmen samtidigt som SCB:s arbetskraftsbarometer visar stor brist på framför allt yrkeserfaren personal i 51 av 74 utbildningsgrupper. Det kommer alltså att bli en högre andel relativt nyutbildade på arbetsmarknaden framöver, samtidigt som kompetensbehoven kommer att formuleras med den avgående, lägre utbildade arbetskraften som måttstock. Eventuellt kommer detta innebära att hela behovsbilden måste revideras.

Såväl från företagarkåren som inom viss forskning hävdas att kunskapsbildningen i högskolan bör förändras, från det teoretiska och sedvanliga mot en mer pragmatisk, tillämpbar kunskap.³⁸ Huvudmeningen i sådana diskussioner är att de traditionella teoritvingda utbildningsformerna utan konkret tillämpning stämmer dåligt med intentionen om livslångt lärande för alla, och inte heller passar med arbetslivets behov.

SCB har år 2002 genomfört en enkätundersökning med syftet att beskriva inträdet på arbetsmarknaden för personer med olika utbildningsbakgrund.³⁹ Enligt resultaten har de högskoleutbildade lyckats klart bättre på arbetsmarknaden jämfört med avgångna från gymnasieskolan. Och en enkel slutsats är följaktligen att fler personer i högskolestudier innebär fler framgångsrika personer på arbetsmarknaden. Men det är i själva verket inte helt självklart varför högskoleutbildade generellt lyckas bättre. Till stor del beror det naturligtvis på att högskolekompetens är mer efterfrågad på arbetsmarknaden. Men det kan åtminstone delvis också vara ett resultat av brister i utbildningsformerna under högskolan, alternativt att de inte är tillräckligt ”erkända” som kvalificerande utbildningsformer.

I många fall är det uppenbart varför längre utbildning också medför en starkare ställning på arbetsmarknaden. Ofta finns en yrkeshierarki med en utbytbart mellan nivåerna. De som är kvalificerade för den högre nivån kan ersätta dem som är kvalificerade för den lägre, men inte tvärtom. Exempelvis kan civilingenjörer ersätta högskoleingenjörer, och

38. Brulin 2002.

39. SCB 2002 b.

högskoleingenjörer kan ersätta tekniker. Och det finns hela tiden en tendens till uppgradering av kompetensen inom olika yrkesområden. Det behöver inte betyda att den längre utbildningen är nödvändig för yrket, men den ger ofta individen ett extra plus som arbetsmarknadsqualifikation – och en säkrare ställning i arbetslivet.⁴⁰

Vi kanske gör det för enkelt för oss om vi antar att efterfrågan av högskolekompetens på arbetsmarknaden kommer att vara oförändrat stor. Och rekommendationer om en generell högre utbildningsnivå bör nog göras med försiktighet, eftersom arbetsmarknaden anpassar sig till den. Det är långt ifrån säkert att behoven kommer att se likadana ut framöver som de gjort hittills. Det behövs mer av en lyhördhet inför de egentliga behoven. Kompetensbehov såväl mellan som inom olika näringar eller branscher kan gälla utbildning på olika nivåer.

Formell kompetens är en relativ resurs, och även om den genomsnittliga utbildningsnivån höjs så kommer det alltid att finnas en grupp som har den minst fördelaktiga utbildningen. Ett förhållande som i högsta grad påverkar hur utbildningssystemet såväl som arbetsmarknaden kan utvecklas är att hälften av ungdomarna inte är inställda på att studera på högskolan.⁴¹ Kommer då denna hälft att stå maktlös inför förändringar i kompetenskrav och svängningar i den totala efterfrågan på arbetskraft? Det är knappast rimligt att anta att de kommer att acceptera mindre framgångsrika yrkeskarriärer, och det är troligt att arbetsmarknaden på sikt kommer att behöva tona ner kraven på högskoleutbildning.

Den perfekta matchningen mellan utbildning och arbetslivets behov – en utopi?

I en generell bemärkelse kan samspelet mellan kvalifikationskrav och arbetsmarknad i modern tid beskrivas i tre funktioner.⁴² Dessa är kvalifikation, socialisation och selektion. Den vanligaste frågan för utbildning

40. Årsrapport för universitet och högskolor 2003.

41. När studieintresset var som högst – 1997/98 – planerade nära 60 procent av eleverna i gymnasieskolans avgångsklasser att påbörja en högskoleutbildning. Sedan dess har intresset sjunkit till att omfatta runt hälften av avgångseleverna. SCB: UF 36 SM 0101.

42. Det följande bygger på Abrahamsson, 2002.

gäller vilken typ av (yrkes)kvalificering och generell kompetens utbildningen leder till. Detta samspel dirigeras från yrkeslivet, det vill säga det avgörande blir hur kompetenskraven ser ut inom yrket eller branschen. Huvudfrågan som anknyter till denna kvalificeringsfunktion är därför om utbildningen svarar mot krav och önskemål från näringsliv och arbetsgivare. Men funktionen att ge kvalifikationer för arbetslivet reser också frågor om kraven och önskemålen är enhetliga eller om det finns stora skillnader i synsätt mellan olika aktörer, och i vilken mån hänsyn bör tas till faktiska behov i nuet i förhållande till förmodade framtida kompetensbehov. Förmodligen är den perfekta matchningen mellan utbildning och önskemål en teoretisk konstruktion som är omöjlig att uppnå.

Utbildningen har också en funktion för socialisation och, vare sig vi vill det eller inte, selektion. Beträffande socialiseringsfunktionen finns flera viktiga frågor som förtjänar att diskuteras oftare till exempel är vilka värderingar och kulturella förhållningssätt som förmedlas i yrkesutbildningarna⁴³, och vilket utrymme som ges för individens egna initiativ och synsätt. Det finns också anledning att efterlysa en tydligare offentlig diskussion hur utbildningen, så länge den inte lyckas förändra, istället vidmakthåller selektionen i samhället. En sådan diskussion måste sträcka sig bortom utbildningens effekter för kvalificering till vissa givna yrken. Lika stor uppmärksamhet behöver ägnas utbildningens inverkan på andra roller och positioner i samhället. Det är uppenbart att sådana diskussioner kommit i bakvattnet till förmån för ett politiskt samtal om tillväxt, nya jobb och ett bättre företagsklimat.

Detta knyter an till en ytterligare uppgift för utbildningen, nämligen att vara brett bildande, att visa olika kompassriktningar för orientering i en komplicerad omvärld. Detta är inte längre lika tydligt en uppgift vid sidan om de yrkesförberedande uppgifterna, speciellt inte om matchningen mellan utbildning och arbetslivets behov åtminstone delvis kan beskrivas som en utopi. Numera kan bildningsuppgiften inordnas bland de övriga tre funktionerna att kvalificera för yrkeslivet, genom arbetslivets nya krav på bred kompetens och generella kunskaper för föränderliga villkor.

43. För en diskussion kring detta rekommenderas Frykholm & Nitzler 1989.

DEL 2.

TEMA 2003 – HÖGSKOLESTUDENTERS VÄRDERINGAR

Vi har i den första delen av rapporten diskuterat arbetsmarknadens behov och vilka kunskaper och kompetenser som kan förväntas bidra till att balansera tillgång och efterfrågan på arbetskraft. Ämnet för denna andra del är individernas perspektiv. Huvudfrågan är hur de behov som kan uppmärksammas från olika delar av arbetsmarknaden överensstämmer med vad dagens unga vill. Inte i så snäv mening som i frågan om vilka enskilda yrken de är intresserade av. Men vad anser man är viktiga egenskaper i det arbete som man söker sig mot? Och finns det skillnader i attityder och värderingar mellan personer som studerar eller nyligen har studerat på högskolan, och personer som inte gjort det?

Material och upplägg

Det material som används är Ungdomsstyrelsens värderingsundersökning som genomförts av SCB under hösten 2002. Den omfattar efter ett bortfall på cirka 40 procent 3 673 personer.⁴⁴ Av dessa är drygt 2 000 i åldrarna 20–29. För ändamålet i denna studie begränsar vi populationen till dessa åldrar. Anledningen till det är framför allt att syftet är att belysa den kommande arbetskraftens värderingar. En ytterligare anledning att begränsa materialet till de lägre åldrarna är det starka samband som finns mellan åldern och våra värderingar.

I nedanstående tabell visas kön- och åldersfördelningen i det undersökningsurval som huvudsakligen kommer att användas. Undantaget är vissa frågor om intresseinriktning för framtida arbete, där det är mest relevant att studera åldersgruppen 16–24 (som utgör 1 684 personer). Eftersom enkäten skickats till ett urval av befolkningen behöver uppräknings – så kallad viktning – göras för att resultaten ska kunna generaliseras till hela populationen. I ett urval har olika samhällsgrupper olika sannolikhet att komma med, och i viktningen räknas gruppernas representation om för att överensstämja med befolkningen.⁴⁵

Undersökningspopulation, procent.

	Högskoleutbildade (pågående eller avslutad)	Ej högskoleutbildade
Kvinnor	43	51
Män	57	49
	100	100
20–24 år	40	53
25–29 år	60	47
	100	100
Födda i Sverige	91	88
Födda utomlands	9	12
	100	100
Totalt	42 % n= 870 (viktat n = 415 162)	58 % n= 1 178 (viktat n = 620 618)

44. Bortfallsanalysen visar att bortfallet inte kan antas snedvrída resultaten.

45. Användandet av viktning blir extra viktigt då ett stratifierat urval används, dvs. då urvalet styrs för att nå tillräcklig representation av vissa grupper. Urvalets representation av olika grupper måste då balanseras för att inte ge en skev bild.

Av urvalet är 42 procent ”högskoleutbildade”, vilket här avser personer med antingen pågående eller avslutad högskoleutbildning. Vi kommer i huvudsak att göra jämförelser mellan denna grupp och gruppen som inte går eller slutfört någon högskoleutbildning. Detta kommer främst att innebära fördelningar enligt skiljaktiga värderingar som är en följd av att högskolestudenter utgör en social snedfördelning av befolkningen. Merparten av dagens studenter och forskare/lärare på högskolor och universitet är svenskfödda och från tjänstemanna- eller högre tjänstemannahem. Bland studenterna finns också en övervikt av kvinnor.

Detta innebär att vi genom att jämföra högskolestudenter med övriga inte kommer att kunna säga något med bestämdhet om att skiljaktiga värderingar beror på högskolestudierna. Snarare är de en återspeglning enligt de bakgrunder och sociala uppväxtförhållanden som är fördelade i högskolans värld. Men oavsett ursprunget till dessa värderingsskillnader så kommer de att märkas i fördelningen till arbetslivets olika yrken på olika nivåer. Jämförelsen är därför i allra högsta grad intressant.

Varken studenter eller icke-studenter är homogena grupper. Det går inte att göra några generaliserande bedömningar utan att också ta hänsyn till faktorer såsom ålder, kön och social och etnisk bakgrund. De enkla korstabeller och diagram som presenteras är de som vi bedömt som relevanta efter att sådan hänsyn har tagits. Presentationen sker i en kombination av tabeller, diagram och relativt kortfattad löpande text. Vi har grupperat svaren på olika sätt för att fånga de relevanta skillnaderna. Det gäller exempelvis indelningar av skalor från ”inte alls viktigt” till ”mycket viktigt”. Sådana indelningar beskrivs och förklaras i direkt anslutning till det diagram eller den tabell där de används.

Undersökningen har designats av Ungdomsstyrelsen med andra primära syften än för att beskriva högskolestudenters värderingar. Enkäten innehåller därför en mängd frågor inom flera andra områden, och för den bredare undersökning, till vilken det vi här presenterar utgör ett komplement, hänvisas till Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003. Vad vi lyfter fram ur de totala resultaten är uppgifter som är intressanta utifrån våra frågeställningar. Viss kompletterande eller övrig information kan sökas i appendix.

I det första avsnittet presenteras svarsfördelningarna på frågor som rör det framtida arbetet, främst beträffande vad som är viktigt i den arbetsmarknad och den arbetssituation man söker sig till. Nästa avsnitt gäller attityder till arbetet och livet i ett vidare perspektiv. Det avslutande avsnittet är en kortfattad summering av resultaten.

Det framtida arbetet

Intresset av olika arbetsområden

I nedanstående tabell visas inom vilka områden man i framtiden kan tänka sig att arbeta, respektive inom vilka områden man absolut inte vill arbeta. För detta ändamål har urvalsgruppen justerats ner till åldersgruppen 16–24 år, och urvalet inkluderar både personer som går högskola och som inte gör det. Frågans formulering ”kan du tänka dig att *i framtiden* arbeta med...” bör rimligen leda in de svarande på tankar om det arbete man siktar på mer slutgiltigt, och att det rör sig om en vilja utöver att tillfälligtvis arbeta inom det specifika området. Vi har valt att gruppera den sjugradiga svarsskalan i tydligt negativa (1–2), tydligt positiva (6–7) och en större grupp neutrala däremellan. Ett alternativt sätt att presentera fördelningarna vore att samla större negativa eller positiva grupper (1–3 respektive 5–7). Vi har valt det förra alternativet för att kunna fånga ett mer markerat intresse eller ointresse för yrkesområdet.

Kan du tänka dig att i framtiden arbeta inom något av följande områden?

		Sjugradig skala, från "Nej, absolut inte" till "Ja, absolut":			Total
		Negativ (1–2)	Neutral (3–5)	Positiv (6–7)	
Vård och omsorg	Män, 16–24 år	59	29	12	100
	Kvinnor, 16–24 år	38	31	32	100
Undervisning	Män, 16–24 år	35	44	21	100
	Kvinnor, 16–24 år	27	57	16	100
Industri och/eller tillverkning	Män, 16–24 år	28	45	27	100
	Kvinnor, 16–24 år	58	33	9	100
Byggverksamhet	Män, 16–24 år	31	47	22	100
	Kvinnor, 16–24 år	70	25	5	100
Handel	Män, 16–24 år	20	54	26	100
	Kvinnor, 16–24 år	22	49	29	100
Transport	Män, 16–24 år	31	47	22	100
	Kvinnor, 16–24 år	62	32	6	100
Service	Män, 16–24 år	19	51	30	100
	Kvinnor, 16–24 år	23	35	42	100
Offentlig förvaltning	Män, 16–24 år	33	56	11	100
	Kvinnor, 16–24 år	30	53	17	100

Vad som inledningsvis är slående är olikheterna mellan könen. Kvinnor är mer intresserade av traditionellt kvinnodominerade arbetsområden och män är mer intresserade av traditionellt mansdominerade arbetsområden. Kvinnorna är något tydligare inriktade enligt dessa traditioner än männen. Inte ens på den här nivån, i ett frågeformulär till unga människor, går alltså att spåra någon kommande förändring i könsfördelningen på arbetsmarknaden.

En klar majoritet av männen kan inte tänka sig att arbeta inom *vård och omsorg*. Bara 12 procent kan tänka sig att göra det. Den positiva andelen för kvinnorna är 32 procent, vilket innebär att vård och omsorg hör till de områden som kvinnorna i högst grad kan tänka sig att arbeta inom.

En större andel av männen än av kvinnorna är negativa till en framtida yrkesverksamhet inom *undervisning*. Men samtidigt är en något högre andel män än kvinnor positiva, 21 mot 16 procent. Möjligen indikerar detta en framtida förändring av kvinnodominansen inom lärarkåren.

Det råder mycket markanta könsskillnader i intresset till den breda kategorin av yrken som ryms inom *industri och/eller tillverkning*. Majoriteten av kvinnorna är inte alls intresserade och bara 9 procent kan tänka sig en framtid inom industri och varutillverkning. Männen är mer positiva, även om det ändå inte råder någon övervikt åt det hållet.

Det är mycket tydligt att unga kvinnor generellt inte är intresserade av *byggverksamhet*. Männen är också här mer jämnt fördelade på skalan mellan negativt och positivt.

Omkring var fjärde person kan tänka sig att arbeta inom *handel* – något fler än andelen som inte kan tänka sig att göra det. Intresset för detta område visar inte någon könsskillnad. Detta sagt med reservation för bredden i kategorin. Det är möjligt att kvinnor och män associerar till olika yrkesområden inom begreppet handel.

Beträffande *transport* märks åter en mycket tydlig negativ inställning bland de unga kvinnorna. De är generellt sett inte intresserade av en framtid inom transport. På samma sätt som inför områdena industri och byggverksamhet är männen mera splittrade.

Service är det arbetsområde som kvinnorna generellt sett är mest positiva till. Männen är också fördelade med en övervikt åt det positiva hållet. Service är emellertid ett väl brett begrepp för att det ska vara möjligt att utläsa något definitivt i detta. Möjligen uttrycker inställningen till yrken inom service (och kanske också handel) en anpassning enligt budskapen om framtidens arbetsliv.

Majoriteten av de svarande är neutrala till ett arbete inom *offentlig förvaltning*. Merparten av de övriga är negativa. Männerna är negativa i högre grad än kvinnorna, och den offentliga förvaltningen tillsammans med vård och omsorg är de områden i den här studien som i lägst utsträckning attraherar männen. Detta ger alltså signaler som ytterligare spår på farhågorna om problem med återväxten inom detta mycket breda arbetsområde.

Inställningen till olika arbetsgivare

För att följa upp genomgången i det föregående avsnittet redovisar vi på motsvarande sätt unga människors preferenser om framtida arbetsgivare. Också i den bemärkelsen är könsskillnaderna tydliga.

En betydligt högre andel av kvinnorna än av männen är positiva till arbete inom *kommunen*. 40 procent av kvinnorna och 28 procent av männen kan tänka sig att arbeta kommunalt i framtiden. Också arbete inom *landstinget* lockar kvinnor i högre grad än männen, även om andelen positiva är lägre. Tanken på *staten* som ens framtida arbetsgivare ställer sig män och kvinnor positiva till i praktiskt taget lika omfattning.

Kan du tänka dig att i framtiden arbeta för någon av följande arbetsgivare?

		Sjugradig skala, från "Nej, absolut inte" till "Ja, absolut":			Total
		Negativ (1–2)	Neutral (3–5)	Positiv (6–7)	
Kommunen	Män, 16–24 år	27	45	28	100
	Kvinnor, 16–24 år	17	43	40	100
Landstinget	Män, 16–24 år	32	45	23	100
	Kvinnor, 16–24 år	23	44	33	100
Statlig verksamhet	Män, 16–24 år	20	48	32	100
	Kvinnor, 16–24 år	16	51	33	100
Privat företag	Män, 16–24 år	4	23	73	100
	Kvinnor, 16–24 år	2	23	75	100
Organisation/ förening	Män, 16–24 år	21	46	33	100
	Kvinnor, 16–24 år	14	40	46	100

Den *privata sektorn* lockar de allra flesta. Tre av fyra såväl kvinnor som män är positiva till privata företag som arbetsgivare, och mycket låga andelar är negativa.

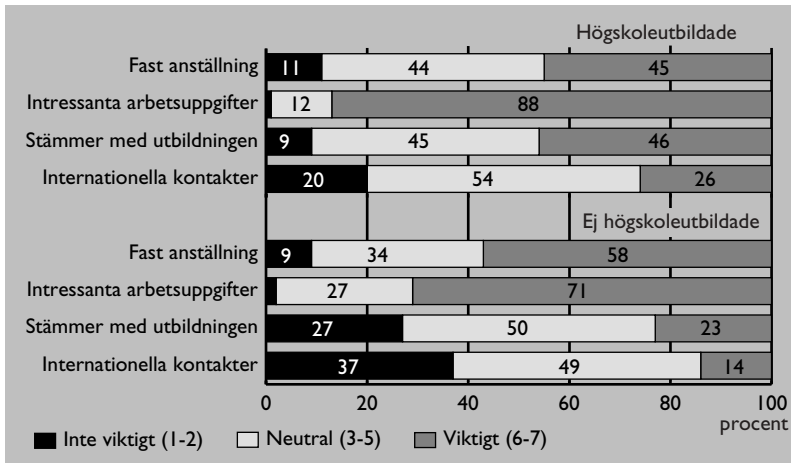
Arbete inom någon *organisation eller förening* lockar många av de unga kvinnorna. Även männen har en övervikt åt det positiva hållet.

Drygt hälften av alla unga människor är inriktade på att söka sig ut i arbetslivet utan att studera på högskolan. Är dessa gruppers syn på arbetslivet likadan, eller finns det skillnader? För att belysa den frågan skiljer den följande redovisningen mellan *högskoleutbildade* och *ej högskoleutbildade*. Den förra gruppen avser både personer med avslutad högskoleutbildning och personer i pågående högskolestudier. Redovisningen gäller åldersgrupperna 20–29 år.

Inställningen till olika egenskaper i arbetet

En fråga i enkäten gäller hur viktiga ett antal egenskaper i ett arbete är för att man ska vara intresserad av det. Det rör sig om 18 egenskaper, och i nedanstående diagram visas de fyra där svaren skiljer sig mest åt mellan högskoleutbildade och ej högskoleutbildade i åldrarna 20–29 år.

Hur viktiga är följande egenskaper i ett arbete för att du ska vara intresserad av det?



Ej högskoleutbildade värderar i något högre grad en *fast anställning* (tillsvidareanställning) än högskoleutbildade. Högre utbildning tycks alltså

följdriktigt innebära ett mindre upplevt beroende av anställningstrygghet.

Intressanta arbetsuppgifter är något som båda grupperna tycker är viktigt, högskoleutbildade i något högre grad.

Inte överraskande tycker högskoleutbildade till skillnad från ej högskoleutbildade att det är viktigt att *arbetet överensstämmer med utbildningen*.

Möjligheter att i arbetet *knyta internationella kontakter och resa utomlands* är något som högskoleutbildade anser är mer viktigt. De svarande utan högskoleutbildning är tydligt mindre intresserade av att söka sig över nationsgränsen.

För flertalet av de egenskaper som respondenterna fått svara på är skillnaderna små – se första tabellen i appendixet för exakta jämförelser. Exempelvis värdesätter båda grupperna i liknande utsträckning goda möjligheter till utbildning och utveckling i yrket, goda möjligheter till personlig utveckling och en bra lön och löneutveckling. Det samlade intrycket blir att skillnaderna är mindre än vad man skulle kunna förvänta sig. De utan högskoleutbildning har på det stora hela ganska lika åsikter om vad som är viktigt i sitt framtida arbete jämfört med de högskoleutbildade. Den viktiga slutsatsen är att det hos båda grupperna finns liknande förväntningar och eventuella krav på yrkeslivet. Det finns dock en skillnad mellan värdering och praktiskt handlingsutrymme på så vis att de högskoleutbildade rimligen har större möjlighet att påverka sitt yrkesval i riktning mot dessa preferenser.

Kvinnor och män om arbetet

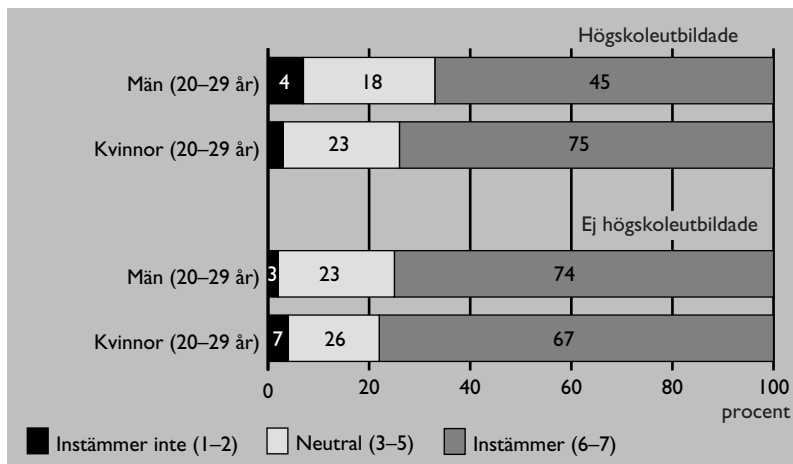
Åsikterna om vad som är viktigt i ett arbete visar också en del skillnader mellan könen. Till att börja med värdesätter kvinnor i högre grad än män att arbetet är på hemorten, och detta gäller högskoleutbildade i högre grad än ej högskoleutbildade. Vidare tycker fler högskoleutbildade kvinnor än högskoleutbildade män att det är viktigt att arbetet stämmer överens med utbildningen. Bland personer såväl med som utan högskoleutbildning anser kvinnorna i högre grad än männen att det är viktigt att man i arbetet bidrar med något som är viktigt för andra.

Kanske mer intressant inte minst ur ett jämställdhetsperspektiv är att kvinnor tycker det är viktigare än män att arbetet går att kombinera med hem, barn och fritid.

En annan fråga gäller synen på att båda föräldrarna ska bidra till familjens försörjning. Som diagrammet nedan visar finns det ingen större skillnad mellan utbildningsgrupperna i synen på jämställdheten i det av-

seendet. Man kan dock uppmärksamma att en något högre andel av de högutbildade männen tycks ha en föräldrad inställning i den frågan.

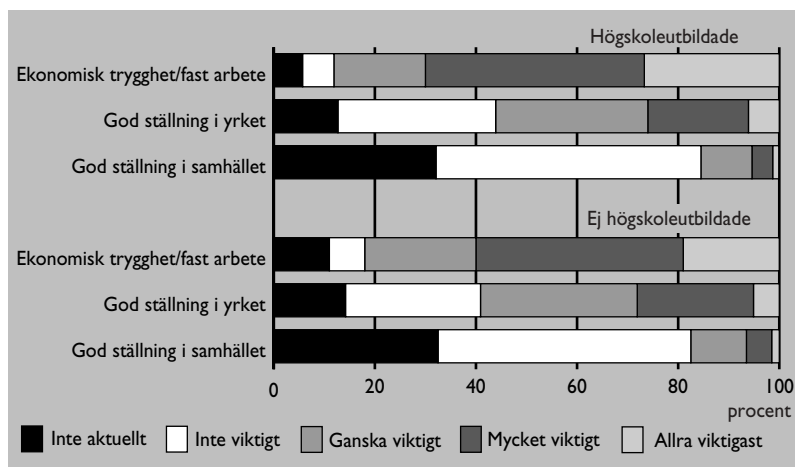
Båda föräldrarna bör bidra till familjens försörjning.



Arbetet och livet

Vi ska gå djupare för att finna var de eventuella värderingsskillnaderna finns mellan personer med högskoleutbildning och personer utan. I nedanstående diagram visas några aspekter av vad 20–29-åringarna värdesätter i ett ”just nu-perspektiv”, vad man strävar efter på kortare sikt. De första av de tre förhållandena att ta ställning till i den här frågan är *Skaffa sig ekonomisk trygghet, fast arbete*. Det vill säga en stabil grund. De två övriga indikerar på olika sätt en ambitionsnivå utöver denna grundtrygghet. Enkätens formuleringar är: *Att nå god ställning i yrket (bra inkomst, chefspost, egen företagare eller dyl.)* respektive *Att ha en god ställning i samhället (bli berömd och omtalad i tidningarna, tillhöra samhällets högre skikt, få förtroendeposter)*. Kontroll har gjorts för skillnader mellan könen och mellan olika åldrar.

Hur viktiga anser du att följande saker är för dig just nu?



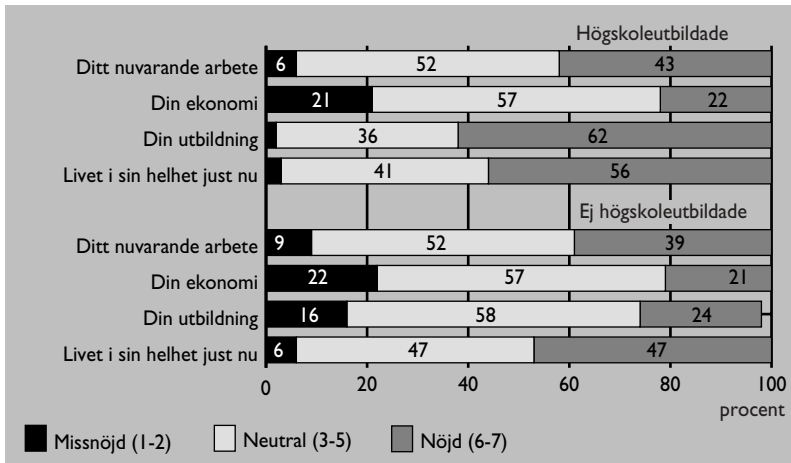
Även i det korta perspektivet värderar ej högskoleutbildade i något högre grad ekonomisk trygghet och fast arbete. Men skillnaden är liten. God ställning i yrket bedöms i det närmaste som lika viktigt oavsett om man har högskoleutbildning eller inte. En mer påtaglig skillnad märks dock på ambitionerna om anseende eller ”makt” som eventuellt täcks av viljan

att ha en god ställning i samhället. Detta tycker ej högskoleutbildade är mindre viktigt.

Den aktuella situationen

Nedanstående diagram visar hur nöjd eller missnöjd man anser sig vara med sitt arbete, sin ekonomi, sin utbildning och livet i största allmänhet. Drygt 40 procent av de högskoleutbildade arbetar inte, varav de flesta ännu studerar på högskolan. Ytterligare omkring 10 procent har tillfällig anställning vid sidan av sina högskolestudier. Dessa är inte medräknade i diagrammen i detta avsnitt, eftersom det inte är relevant hur nöjda eller missnöjda de är med en anställning av tillfällig karaktär. För gruppen med högskolestudier är alltså bara omkring hälften medräknade i bedömningen av det nuvarande arbetet. Det visar sig då att de är något mer nöjda med sitt arbete än gruppen utan högskolestudier. Skillnaden är dock inte speciellt stor.

På en skala från 1–7, hur nöjd eller missnöjd är du med...?



* Drygt 40 procent av gruppen Högskoleutbildade arbetar inte, varav de flesta ännu studerar. Personer med tillfällig anställning parallellt med studierna är borträknade. Drygt 18 procent av gruppen Ej högskoleutbildade arbetar inte.

Båda grupperna är dessutom ungefär lika missnöjda med sin ekonomi. Förmodligen speglar detta att inkomsten är något man aldrig är nöjd med oavsett på vilken nivå den ligger, snarare än att högskoleutbildade är missnöjda med sin inkomst i förhållande till sin formella kompetens.

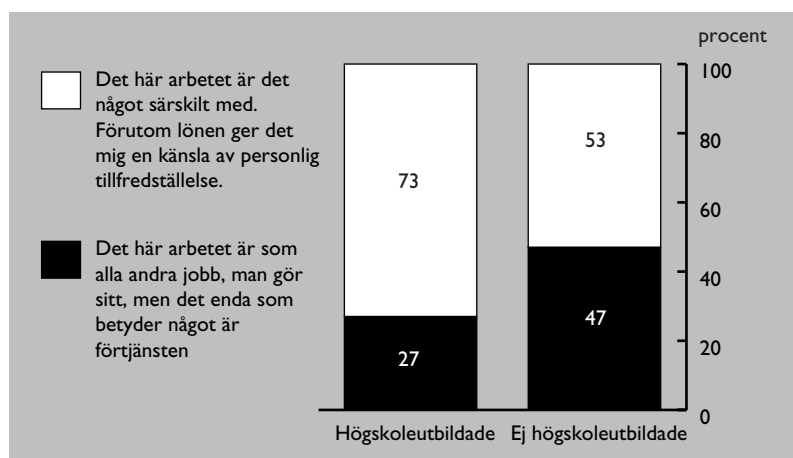
Högskoleutbildade är, inte oväntat, mer nöjda med sin utbildning än gruppen utan högskoleutbildning. Detta antyder att de som inte utbildat sig på högskolan upplever sin utbildning som otillräcklig. Denna grupp är också något mindre nöjd med livet i sin helhet.

Sammanfattningsvis visar frågorna om hur nöjd eller missnöjd man är med de aspekter som tas upp i diagrammet att högskoleutbildning inte leder till att man blir mer nöjd med sin ekonomi. I detta korta perspektiv (innan 30-årsåldern och innan man kan ha förväntats nå en stabil och relevant etablering på arbetsmarknaden) är man inte heller mer nöjd med sitt arbete efter en högskoleutbildning. Däremot tycks personer med högskoleutbildning vara något mer nöjda med livet i sin helhet.

Det nuvarande arbetet

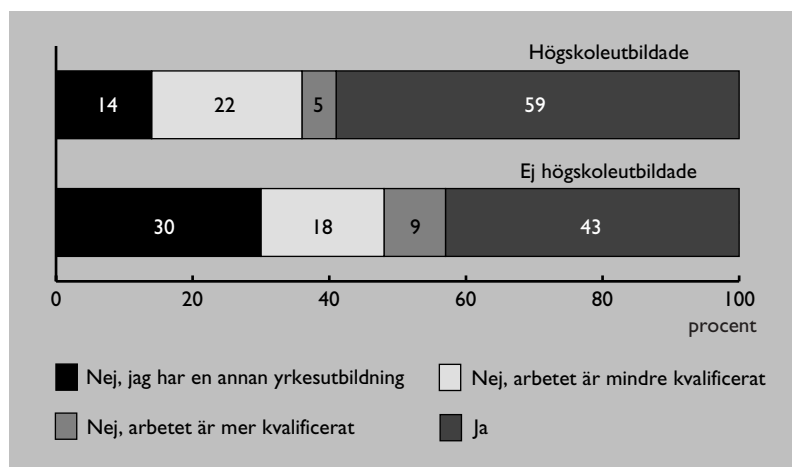
När man går lite djupare i materialet visar sig större skillnader än vad som indikerats ovan om vad man tycker om det arbete man har. Det visar sig att den arbetsmarknad som öppnat sig efter en högskoleutbildning tycks ha andra kvaliteter än enbart ekonomisk vinning. Ungefär tre av fyra högskoleutbildade uppger att de förutom lönen upplever en känsla av personlig tillfredsställelse i det arbete de har. Samtidigt uppger nära hälften av de ej högskoleutbildade att de arbetar enbart för inkomstens skull.

Vilken av de här meningarna stämmer bäst med vad du tycker om det arbete du har nu?



I nedanstående diagram visas svaret på frågan – frånarbetande mellan 20 och 29 år – om arbetet motsvarar den kompetensnivå man har. Av de yrkesverksamma högskoleutbildade är det fler än var tredje, eller 36 procent, som upplever att de antingen hamnat i ett helt annat yrke än utbildningen avsett att leda till (14 procent), eller som anser att de är överkvalificerade för sitt arbete (22 procent). Motsvarande andelar för dem som inte utbildat sig på högskola är 30 respektive 18 procent.

Tycker du att ditt nuvarande arbete motsvarar din utbildning och dina kvalifikationer?

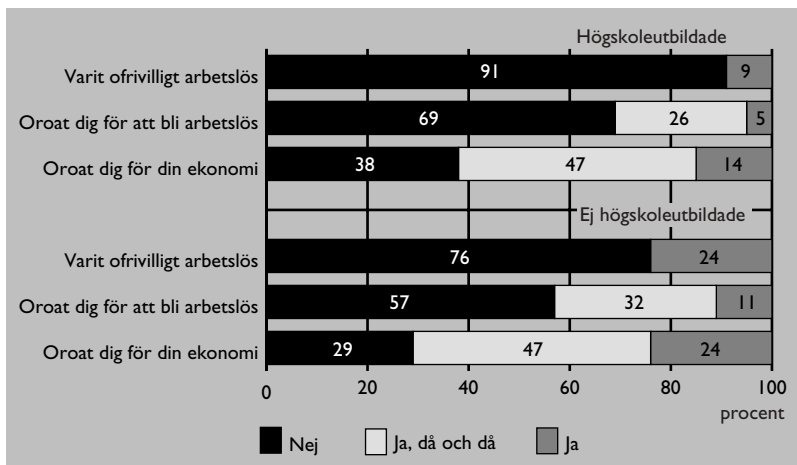


Arbetslöshet och otrygghet

Den aktuella situationen och det korta perspektivet som vi gått igenom i avsnittet ovan är en sak. Den långsiktiga trygghet man upplever i sin arbetssituation är en annan. I diagrammet nedan ser vi dels tidigare förekomst av arbetslöshet, dels i vilken grad man är orolig för framtida arbetslöshet. Skillnaderna är tydligare i detta avseende. Det framgår att högskolestudenter i mindre utsträckning har erfarenhet av arbetslöshet. De som går/gått i högskolan har också i mindre utsträckning (under den senaste tiden) oroat sig för att bli arbetslösa, eller oroat sig för sin (eller familjens) ekonomi.

Att akademiska studier leder till tryggare förankring på arbetsmarknaden är alltså något som dagens unga vuxna själva tydligt upplever.

Har du ...



Akademiska studier leder emellertid inte till någon självklar trygghet. Nära två av tre högskoleutbildade har under den senaste tiden oroat sig för sin ekonomi. Ungefär var tredje har oroat sig för att bli arbetslös.

Politik och samhälle

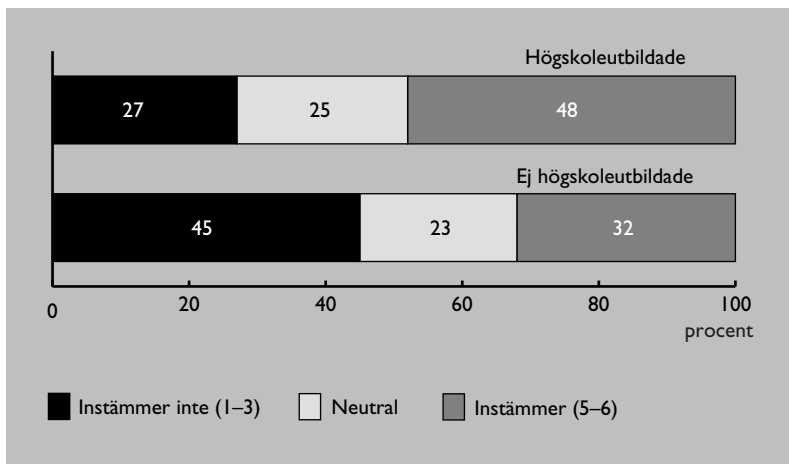
I detta avsnitt går vi över till frågor om politik och samhälle. Den högre utbildningens syften förutom att kvalificera till arbetsmarknaden är att vara brett bildande och att bidra till kritiska förhållningssätt, analytisk förmåga och omvärldsorientering. En del aspekter av dessa syften är möjliga att belysa genom frågorna i den här undersökningen, och vi kommer att mäta skillnaden mellan högskoleutbildade och ej högskoleutbildade i några frågor om synen på samhället och medmänskorna. Det ska påminnas om att vi inte med säkerhet kan uttala oss i vilken mån det är högskolestudierna i sig som bidragit till de olikheter som redovisas.

I detta avsnitt sker redovisningen med en fråga i taget och inte som tidigare i grupper om flera påståenden eller ställningstaganden. Frågorna är också kontrollerade för skillnader mellan könen.

Delaktighet

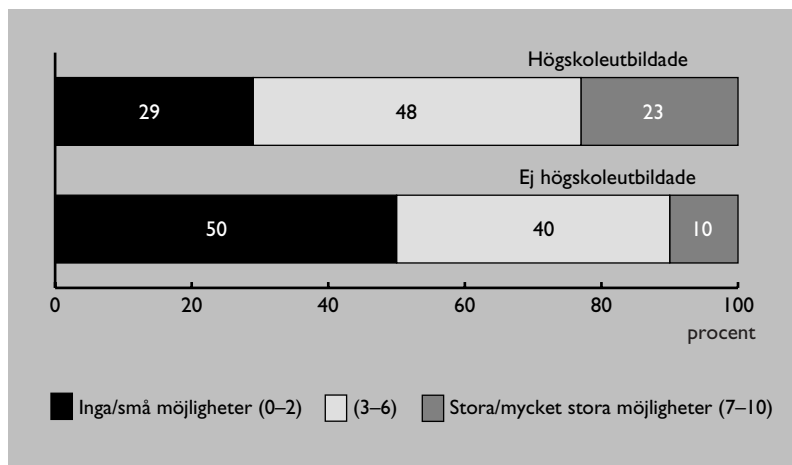
Den första samhällsrelaterade frågan är om man känner sig delaktig i samhället, i den vida mening som detta rymmer. Som framgår av diagrammet nedan upplever personer med högskoleutbildning en högre grad av delaktighet än dem utan högskoleutbildning.

Jag känner mig delaktig i det svenska samhället.



Nedanstående visar en ganska tydlig skillnad i den demokratiska medvetenheten. Det är totalt sett låga andelar som anser att de har stora möjligheter att föra fram sina åsikter till dem som bestämmer i samhället. Men det finns också en stor skillnad mellan högskoleutbildade och övriga.

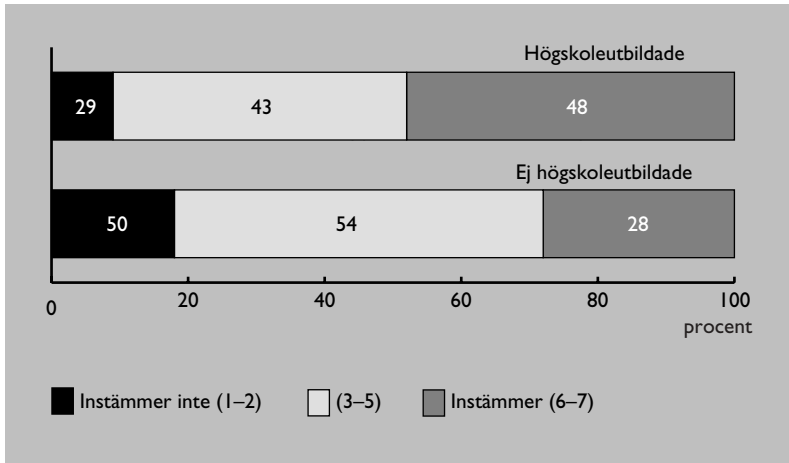
Hur stora möjligheter tycker du att du har att föra fram dina åsikter till dem som bestämmer i samhället?



Det är känt sedan tidigare att högutbildade är överrepresenterade i valdeltagandet. Följdriktigt svarar 70 procent av de högskoleutbildade i den här undersökningen ja på frågan om det är viktigt att rösta när det är val, men bara 52 procent av de ej högskoleutbildade. Vidare svarar 62 procent av de högskoleutbildade att de i allmänhet är ganska intresserade eller mycket intresserade av politik. Motsvarande andel politiskt intresserade bland de övriga är 36 procent. Den politiska delaktigheten och det politiska intresset tycks ganska tydligt skilja högskoleutbildade från ej högskoleutbildade.

Denna slutsats förstärks ytterligare av svaren på frågan illustrerad i nedanstående diagram. Det visar en annan aspekt av delaktighet, eller snarare inställningen till delaktighet.

Varje medborgare ska försöka sätta sig in i hur man styr och bestämmer i landet.



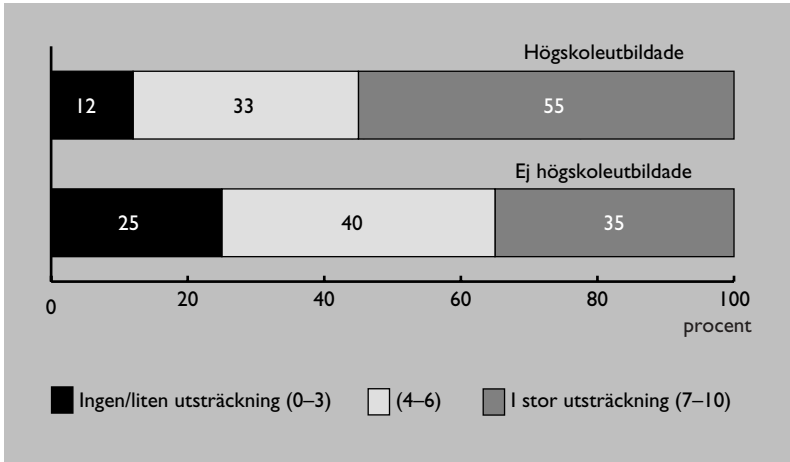
Väsentligt fler av de högskoleutbildade menar att det är en uppgift för varje medborgare att sätta sig in i hur landet styrs. Utifrån detta kan utläsas en högre grad av medvetenhet om betydelsen och möjligheten av medbestämmande och demokrati.

Öppenhet

En utveckling av det närmast föregående är frågan om i vilken mån man tenderar att vara utåtriktad gentemot sin omvärld – öppen och samarbetsinriktad, eller sluten och i första hand inriktad på att ”se om sitt eget hus”. Att vara öppen för samarbete är en av de saker som har definierats som betydelsefulla på morgondagens arbetsmarknad.

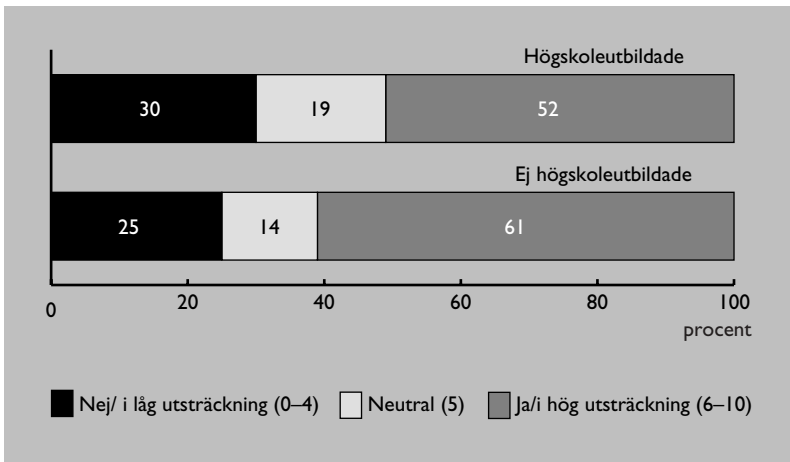
Det första av de två följande diagrammen fångar detta med frågan huruvida man menar att det går att lita på människor i allmänhet. Det andra diagrammet beskriver om man uttryckligen är inriktad på att i första hand se om sitt eget hus.

Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?



Det är som synes en stor skillnad mellan de båda utbildningsgrupperna i synen på om man kan lita på sina medmänniskor. Majoriteten av de högskoleutbildade anser att man kan göra det.

Ser du i första hand om "ditt eget hus"?



Frågan om man i första hand ser om sitt eget hus uttrycker möjligen en mänsklig grundfunktion snarare än en attityd och en slutenhet gentemot omvärlden. Inte desto mindre finns en skillnad mellan högskoleutbildade och övriga, i riktningen att de senare i högre utsträckning är sig själv närmast i den här betydelsen.

Diskussion

De viktigaste eller tydligaste resultat som vi presenterat i den här studien om unga människors värderingar visar i korthet följande.

De yrkesområden och de arbetsgivare som unga människor är inriktade mot följer tydligt traditionella könsfördelningar på arbetsmarknaden. Skillnaden mellan högskoleutbildade och ej högskoleutbildade i åldrarna 20–29 år inte är speciellt stor när det gäller olika aspekter av synen på arbete och arbetsliv, som hur man värderar lön, löneutveckling, utveckling i arbetet och anställningstrygghet. Det finns dock skillnader. Högskoleutbildade tycks inte i samma utsträckning som ej högskoleutbildade oroa sig för sin ekonomi och anknytning till arbetsmarknaden. Det visar sig också att de högskoleutbildade upplever att den arbetsmarknad som öppnat sig för dem har kvaliteter som ger dem en högre grad av personlig tillfredsställelse. Högskoleutbildade är i högre utsträckning inriktade på att söka sig utomlands i sitt arbete. Men samtidigt upprätthålls en balans genom den höga utbildningsnivån bland de invandrade – och återvändande. Andelen högskoleutbildade av de invandrade är större än den är i landet generellt. Det tycks alltså inte vara någon akut risk att Sverige skulle dräneras på kompetens.

Det har också framkommit andra skillnader mellan högskoleutbildade och övriga som har att göra med synen på demokrati och delaktighet. De högskoleutbildade verkar generellt sett vara mer insatta i demokratins spelregler och möjligheter, och fler av de högskoleutbildade tycks också uppleva att de är mer delaktiga i samhället.

En fråga som vi inte säkert kan besvara är om de attitydskillnader vi redovisat i huvudsak är resultat av högskoleutbildningen, eller om de mer är en följd av att rekryteringen till högre utbildning är socialt snedfördelad. För att gräva lite i den frågan tar vi hjälp av resultatet från Högskoleverkets undersökning *Studentspegeln* från 2002. Den visar att en knapp majoritet av landets högskolestudenter anser att utbildningen bidragit till reflektion över de egna värderingarna. Detta är möjligen en lägre andel än man kan önska, men den säger oss ändå att nära hälften av de högskoleutbildade menar att studierna faktiskt *har* fått dem att reflektera över sina värderingar. Det är rimligt att anta att detta också gäller de högskoleutbildade i den här undersökningen. I så fall har potentiellt hälften av de

högskoleutbildade med annorlunda värderingar (än ej högskoleutbildade) denna annorlunda syn på grund av högskoleutbildningen.⁴⁶

Karakteren på dagens arbetsmarknad återspeglas i beteendet hos många unga människor. De är snabbt rörliga mellan olika arbeten, studier och perioder av arbetslöshet. Det har ofta spekulerats kring i vilken mån de ungas värderingar utgör en drivkraft bakom det beteendet, eller om de helt är hänvisade att anpassa sig till arbetsmarknadens krav och villkor som inte går att påverka. Flera studier visar emellertid att unga människor precis som äldre värdesätter en stabil och trygg arbetsituation. Däremot är det troligt att arbetsmarknadssituationen – med dess signaler om allt högre kompetenskrav – innebär att unga människor i dag anpassar sin livsstil och sina värderingar efter den situationen. Det skulle kunna innebära att många av dem som väljer att studera på högskolan, med en alltmer svårfångad och föränderlig arbetsmarknad som det diffusa målet, utvecklar en annorlunda värdegrund än dem som inte väljer högskoleutbildning. Vi ser i den här studien att värderingarna skiljer sig mellan unga människor med olika utbildning. Men de skiljer sig inte så mycket beträffande yrke och karriär som i andra aspekter av livet som samhällsmedborgare.

Arbetsmarknadens förändringar och studenter värderingar

I den första delen av rapporten beskrevs arbetskraftens sammansättning, trender och tendenser på arbetsmarknaden och de aktuella prognoserna. Ämnet för denna andra del har varit högskolestudenters värderingar. Utifrån de båda delarna tillsammans går det att sätta samman ett antal gemensamma slutsatser.

Ur värderingsstudien kan vi utläsa att framför allt medvetenheten som samhällsmedborgare är högre för de högskoleutbildade. Denna medvetenhet ställer uppfordrande krav på högskolans breda bildningsuppgift. I synnerhet som etableringen på arbetsmarknaden har kommit att ske allt senare i unga människors liv. Entrén i arbetslivet är en viktig del av iden-

46. Vad vi ändå inte vet är huruvida de har ändrat sina värderingar, eller bara reflekterat över dem. Och om de ändrat sina värderingar – hur mycket, och i vilken riktning? Detta är frågor som bara kan besvaras med hjälp av en longitudinell ”före och efter-studie” av högskolestudenter, med en kontrollgrupp som inte studerar på högskolan.

titetsutvecklingen. När denna entré är senarelagd för en majoritet av de unga bör det i stället vara högskolestudierna som kan ge en identitet och en plattform att bygga sitt fortsatta liv på. Dessutom bör den svårprognostiserade arbetsmarknaden och utvecklingen mot det livslånga lärandet rimligen innebära att färre än tidigare studerar på högskolan med ett visst yrke som det tydliga målet. Den omedelbara meningen med att studera måste man då i stället finna i själva studierna och i den sociala situationen på sin högskola. Denna högskolans bildningsuppgift är inte längre en uppgift vid sidan om de direkt yrkesförberedande uppgifterna, då stora delar av den expanderande arbetsmarknaden värdesätter en bred kompetens snarare än en snäv specialistkompetens.

Eventuella värderingsförändringar – och högskolans möjliga betydelse för den utvecklingen⁴⁷ – är extra intressanta med tanke på de kommande demografiska förändringarna av arbetskraften. Det kommer under de närmaste 15 åren ske en generationsväxling då en stor andel 40-talister ska ersättas av yngre årskullar. Den generella utbildningsnivån är avsevärt högre för den yngre generationen. De äldre bär i hög grad på värderingar formade av en samhällsordning som till stora delar är förändrad, medan fler av de yngre anpassat sina värderingar till den verklighet som nu tar form. Därmed är den yngre generationen också i högsta grad skapare av denna verklighet. Vissa forskare, exempelvis Andersson, Fürth & Holmberg (1997), har uttryckt en förväntad motsättning och en växande konflikt mellan de kvardröjande värderingarna som var rationella i den gamla industrialismen (betoning av arbetsdelning, hierarkiskt beslutsfattande, stordrift med enhetlighet i varor och tjänsteproduktion, klasstränkande etc.) och de yngres värderingar, sysselsättnings- och samarbetsstrukturer. Möjligen kommer denna eventuella generationsmotsättning påverka arbetsmarknadens utveckling. Men som den här värderingsstudien visar är det kanske en annan motsättning som kommer att vara betydande, nämligen den mellan högskoleutbildade och ej högskoleutbildade. Vi kan knappast bortse från behov och inflytanden från den hälft av befolkningen som inte kommer att studera på högskola när vi diskuterar värderingsförändringar och hur de inverkar på arbetsmarknadens och samhällets utveckling.

47. Se Furusten 2002 för en diskussion om en grogrund för nya värderingsgrunder bland högskolestudenter.

Som den här studien indikerar är medvetenheten om demokratins rättigheter och möjligheter lägre för dem som inte studerat på högskolan. En slutsats är följaktligen att upplysningen om dessa demokratiska grunder är bristfällig i grund- och gymnasieskolan. Antingen bör vi alltså sträva efter att alla – 100 procent av befolkningen – ska gå högskoleutbildning. Eller också, vilket är mer realistiskt och fruktbart, konstaterar vi att detta är viktiga utmaningar för grund- och gymnasieskolan.

Det övergripande intrycket av resultaten i den här studien är att det kanske främst är på utbildningsnivåerna under högskolan som det finns brister i den ömsesidiga anpassningen enligt arbetsmarknadens behov. För att bemanna framtidens arbetsmarknad krävs att fler utbildningsnivåer än högskolan kan erkännas som kvalificerad kompetens. Det finns olika syften och behov, både mellan olika människor och mellan olika delar av arbetsmarknaden. Vi kanske ska börja tala om betydelsen av hög kompetens åt alla, snarare än högskoleutbildning åt så många som möjligt. Samtidigt är det mycket viktigt att dörrarna till högskolan hålls öppna för alla som känner sig manade att passera genom dem.

Litteratur

Abrahamsson, K, 2002, *Framtidens arbetsliv mellan överutbildning och underlärande – introduktion*, i ”Utbildning, kompetens och arbete”, Abrahamsson m.fl. (red.). Studentlitteratur, Lund.

Andersson, Fürth & Holmberg, 1997, *70-talister, om värderingar förr, nu och i framtiden*. Natur och Kultur, Stockholm.

Andersson, P & Wadensjö, E, 2002, *Vem arbetar i bemanningsbranschen?* I ”Arbetsmarknad & Arbetsliv” årgång 8, nr 4.

Arbetsmarknadsstyrelsen, 2000, *De miljörelaterade jobbens framtid i Sverige – Var kommer de nya jobben och i vilken omfattning?* Ura 2000:1.

Arbetsmarknadsstyrelsen, 2000, *IT-branschen i Sverige – Var finns de framtida jobben?* Ura 2000:8.

Arbetsmarknadsstyrelsen, 2001, *Arbete för nöjes skull – Var finns jobben inom upplevelsenäringen?* Ura 2001:3.

Frykholm, C-U, & Nitzler, R, 1989, *Blå dunster – korn av sanning*, Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.

Furusten, T, 2002, *Förnyade sociala mönster inom och kring högskolan*, i ”Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige”. Högskoleverket.

Giertz, E, 1999, *Kompetens för tillväxt – verksamhetsutveckling i praktiken*. Rådet för arbetslivsforskning och Celemi förlag.

Giertz, E, & Larsson, S, 2000, *Tjänstesamhällets arbetsmarknader – Analys av verksamhetstyper och kompetenskrav 1970–97*. Rapport nr 18 i serien Nya jobb och företag. NUTEK och Rådet för arbetslivsforskning.

Giertz, E, 2002, *Tjänstesamhällets mångfasetterade arbetsliv* i ”Utbildning, kompetens och arbete”, Abrahamsson m.fl. (red.). Studentlitteratur, Lund.

Haste 1999, *Competencies; Psychological Realities. A psychological perspective*, Department of Psychology, University of Bath.

- Högskoleverket, olika årgångar, *Årsrapport för universitet och högskolor*.
- Högskoleverket, 1999, *Den högre utbildningen och arbetsmarknadens behov*. ISBN 91-88874-24-9.
- Högskoleverket, 1999, *Högskoleutbildade – tillgång och efterfrågan*. ISBN 91-88874-40-0.
- Högskoleverket, 2002, *Internationella trender på högskoleområdet*. ISBN 91-88874-22-2.
- Högskoleverket, 2002, *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*. ISBN 91-88874-91-5.
- Högskoleverket, 2002, *Studentspeglin 2002*. Högskoleverkets rapportserie 2002:21 R.
- Högskoleverket, 2002, *Utbildning anpassad efter arbetsmarknadens behov. Så arbetar högskolan*. Högskoleverkets rapportserie 2002:21 R.
- Högskoleverket, 2003, *Etableringen på arbetsmarknaden*. Högskoleverkets rapportserie 2003:7 R.
- Johansson, M, & Persson, L-O, 2000, *Lokala arbetsmarknader i konkurrens – arbetskraftens rörlighet under 1990-talet*. SIR och NORDREGIO.
- Le Grand, C; Szulkin, R; Tåhlin, M, 2002, *Har jobben blivit mer kvalificerade? Kvalifikationskravens förändringar i Sverige under tre decennier*, i ”Utbildning, kompetens och arbete”, Abrahamsson m.fl. (red.) Studentlitteratur, Lund.
- Le Grand, C, & Tåhlin, M, 1998, *Job mobility and earnings growth*. Meddelandeserien 9/98, Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Lindbeck, A, & Snower, D J, 2000, *Multitask learning and the reorganization of work*. Journal of Labour Economics, 18:353–376.
- National Research Council, 1999, *The Changing Nature of Work: Implications for Occupational Analysis*. Washington D.C., National Academy Press.
- NUTEK, 2000, *Arbetskraftens rörlighet – ett smörjmedel för tillväxt*. In-fnr: 033-2000, Stockholm.

Näringsdepartementet, 2000, *Kompetensparadox? Hinder och möjligheter för att bättre tillvarata kompetensen på arbetsmarknaden*. Ds 2000:49.

Näringsdepartementet, 2002, *Arbetskraftsutbudet och välfärden – aktuell politik och framtida utmaningar*. Ds 2002:30.

Ohlsson, R, & Broomé, P, 2002, *Kompetensförsörjning inför 2015 – ett demografiskt perspektiv*, i ”Utbildning, kompetens och arbete”, Abrahamsson m.fl. (red.). Studentlitteratur, Lund.

Pederson, Roed & Schröder, 2001, *Utvandringen från de skandinaviska välfärdsstaterna*. SNS Occasional Paper No 87, SNS Förlag, Stockholm.

Pine, J, & Gilmore, P, 1999, *The Experience Economy*. Harvard Business School Press.

SCB, 2001, *Utbildning och efterfrågan på arbetskraft. Utsikter till år 2008*. Information om utbildning och arbetsmarknad 2001:1.

SCB, 2001, *Övergång gymnasieskola – högskola, Gymnasieungdomars studieintresse läsåret 2000/01*. UF 36 SM 0101.

SCB, 2002, *Arbetskraftsbarometern '02. Utsikterna på arbetsmarknaden för 74 utbildningar*. Information om utbildning och arbetsmarknad 2002:2.

SCB, 2002, *Arbetskraftsprognos 2002. Utvecklingen till år 2020*. Information om utbildning och arbetsmarknad 2002:1.

SCB, 2002, *Inträdet på arbetsmarknaden. Enkätundersökning våren 2002 bland avgångna från gymnasieskolan och examinerade från högskolan läsåret 1998/99*. UF 86 SM 0201.

SCB, 2002, *Trender och prognoser 2002. Befolkningen, utbildningen, arbetsmarknaden, med sikte på år 2020*. Prognosinstitutet.

Skolverket, 2001, *Lärare i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning*, rapport nr 199.

Skolverket, 2002, *Pedagogisk personal i barnomsorg, skola och vuxenutbildning – bedömning av behov och tillgång*.

Statskontoret, 2001, *Staten i omvandling*. 2001:15.

Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet, 2000, *Fakta om vård- och omsorgspersonal i kommuner och landsting*. Stockholm.

Ungdomsstyrelsen, 2003, *De kallar oss unga*. Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003.

Zander, S, 2002, *Värderingar och högre studier*, i "Perspektiv på Högskolan i ett förändrat Sverige". Högskoleverket.

Appendix

Kompletterande tabeller

Undersökningspopulation: riksrepresentativt urval av personer i åldrarna 20–29 år.

Hur viktiga är följande egenskaper i ett arbete för att du ska vara intresserad av det?

	Högskolestudier			Ej högskolestudier		
	Män	Kvinnor	Tot.	Män	Kvinnor	Tot.
Att anställningen är fast (tillsvidareanställning)	4,95	5,02	4,99	5,59	5,27	5,43
Att arbetet är på hemorten	4,11	4,67	4,43	4,60	5,01	4,80
Möjligheter att kombinera arbete med hem, barn o fritid	5,19	5,55	5,39	5,10	5,60	5,34
Att arbetet sker i team	4,07	4,41	4,27	3,92	4,16	4,04
Trevliga arbetskamrater	5,91	6,30	6,13	6,21	6,49	6,35
En bra chef/ledning	5,87	6,26	6,09	6,16	6,39	6,27
Att arbetet stämmer överens med din utbildning	4,70	5,30	5,04	3,72	4,04	3,88
Möjl. att knyta internationella kontakter o resa utomlands	4,13	4,22	4,18	3,39	3,37	3,38
Intressanta arbetsuppgifter	6,29	6,50	6,41	5,80	6,05	5,92
Ansvarsfulla arbetsuppgifter	5,40	5,71	5,58	5,17	5,43	5,30
Omväxlande arbetsuppgifter	5,87	6,21	6,06	5,80	5,95	5,87
Goda möjligheter till utbildning och utveckling i yrket	5,93	6,16	6,06	5,46	5,68	5,56
Goda möjligheter till personlig utveckling	5,95	6,30	6,17	5,60	5,99	5,80
Goda möjligheter att göra karriär, bli chef	4,71	4,41	4,54	4,43	3,98	4,21
En bra lön och löneutveckling	5,59	5,69	5,65	5,87	5,72	5,80
En god arbetsmiljö	5,88	5,33	6,14	5,99	6,32	6,15
Att det är en jämn könsfördelning på arbetsplatsen	3,91	4,30	4,13	3,99	4,33	4,15
Att bidra med något som är viktigt för andra	5,22	5,87	5,59	5,16	5,70	5,42

Tabellen visar det genomsnittliga värdet på en sjugradig skala där 1 betyder "inte alls viktigt", 4 betyder att man är neutral och 7 betyder "mycket viktigt".

Hur viktigt är det att anställningen är fast (tillsvidareanställning)?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Inte alls viktigt	5	4
2.	6	5
3.	10	7
4.	14	11
5.	20	16
6.	19	17
7. Mycket viktigt	26	40
	100	100

Hur viktigt är det att det är intressanta arbetsuppgifter?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Inte alls viktigt	0	1
2.	0	1
3.	1	2
4.	2	8
5.	8	18
6.	31	32
7. Mycket viktigt	58	39
	100	100

Hur viktigt är det att arbetet stämmer överens med din utbildning?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Inte alls viktigt	4	16
2.	6	12
3.	8	15
4.	15	19
5.	22	15
6.	26	12
7. Mycket viktigt	20	11
	100	100

Hur viktigt är det att det finns bra möjligheter att knyta internationella kontakter och resa utomlands?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Inte alls viktigt	10	20
2.	10	17
3.	15	18
4.	20	18
5.	18	13
6.	14	8
7. Mycket viktigt	12	7
	100	100

Båda föräldrarna bör bidra till familjens försörjning

	Högskoleutbildade		Ej högskoleutbildade	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1. Instämmer inte alls	5	1	1	2
2.	2	2	1	2
3.	4	3	4	2
4.	9	9	8	8
5.	14	11	11	8
6.	24	16	20	15
7. Instämmer helt	43	58	55	63
	100	100	100	100

Hur nöjd eller missnöjd är du med ditt nuvarande arbete?

	Högskoleutbildade*	Ej högskoleutbildade
1. Helt missnöjd	1	3
2.	2	4
3.	4	9
4.	6	13
5.	15	20
6.	13	18
7. Helt nöjd	8	14
8. Inte aktuellt	51	18
	100	100

* Personer med tillfälligt arbete ej medräknade

Hur nöjd eller missnöjd är du med din ekonomi?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Helt missnöjd	8	13
2.	13	10
3.	16	16
4.	22	19
5.	19	22
6.	14	14
7. Helt nöjd	7	7
	100	100

Hur nöjd eller missnöjd är du med din utbildning?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Helt missnöjd	1	6
2.	2	10
3.	5	16
4.	9	22
5.	21	20
6.	38	13
7. Helt nöjd	27	11
8. Inte aktuellt	1	2
	100	100

Hur nöjd eller missnöjd är du med livet i sin helhet just nu?

	Högskoleutbildade	Ej högskoleutbildade
1. Helt missnöjd	1	2
2.	2	4
3.	4	7
4.	10	14
5.	26	25
6.	41	30
7. Helt nöjd	15	18
	100	100

Beskrivning av Högskoleverkets arbetsmarknadsprogram

Uppdraget

I regleringsbrevet för Högskoleverket för år 2003 har regeringen som ett av målen för området högskoleverksamhet angivit att den högre utbildningen skall svara mot såväl arbetsmarknadens behov som studenternas efterfrågan.

För att uppnå detta föreskriver regeringen att verket skall belysa högskolesektorns betydelse i ett regionalt och i ett nationellt perspektiv. Av verkets årsredovisning skall framgå dels hur underlag har utvecklats för att beskriva tillgång och efterfrågan av utbildade, dels hur samverkan och dialog med andra berörda intressenter har bedrivits.

Förändringar och trender på arbetsmarknaden skall beskrivas med hjälp av tillgänglig statistik, liksom hur antalet utbildade svarar mot dessa förändringar. Omvärldens krav och förväntningar på högskolesektorn skall belysas genom att verket sammanställer fakta om aktuella utvecklingstendenser inom arbetsliv och samhälle.

Verket skall i detta arbete samverka med Statistiska centralbyrån (SCB) och andra myndigheter och organisationer. Högskoleverket skall skapa forum för dialog mellan högskolan och berörda avnämare och andra intressenter.

Arbetsmarknadsprogrammets roll

Huvuddelen av arbetet med att utföra dessa uppdrag från regeringen ligger på Högskoleverkets olika sakavdelningar. En betydande roll spelar också arbetsmarknadsprogrammet. Programmet tillhör utredningsavdelningen, men samlar också medarbetare från andra avdelningar.

Huvuduppgiften för arbetsmarknadsprogrammet är att göra frågor som rör sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad mera synliga, internt i Högskoleverket och externt.

Strategier och metoder

För att lösa sin uppgift är arbetsmarknadsprogrammets arbete inriktat på följande huvudområden:

- Analysera, problematisera och beskriva sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad.

- Göra information om sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad mera tillgänglig och publicera och/eller sprida den i lämpliga former.
- Genom dialog med andra myndigheter, organisationer och andra intressenter inhämta kunskap om utvecklingstendenser och pågående arbete av betydelse för sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad samt förmedla denna kunskap till Högskoleverkets avdelningar.
- Förmedla intern information om projekt och andra verksamheter av betydelse för sambandet mellan utbildning och arbetsmarknad mellan verkets avdelningar, i syfte att skapa överblick och bättre möjlighet till samordning.
- Initiera nya projekt inom området utbildning/arbetsmarknad.

